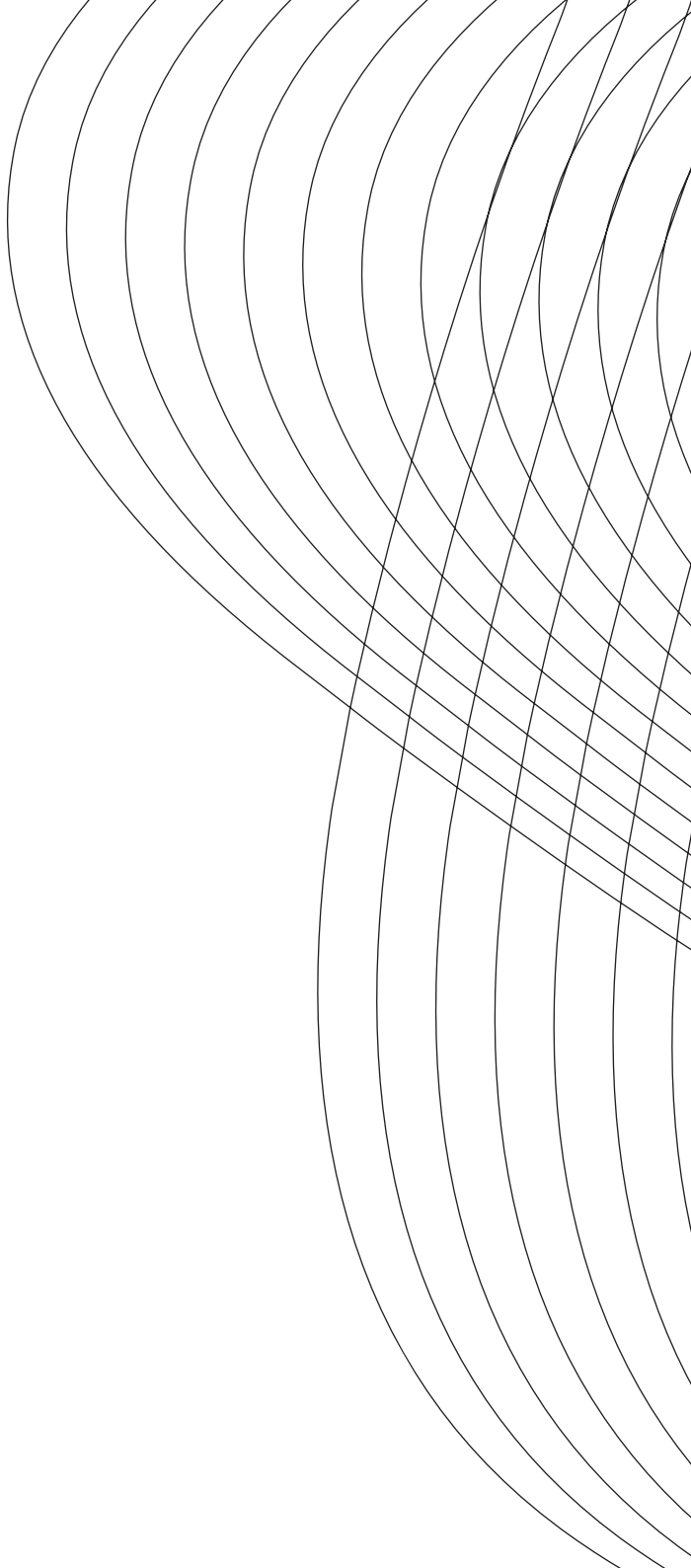

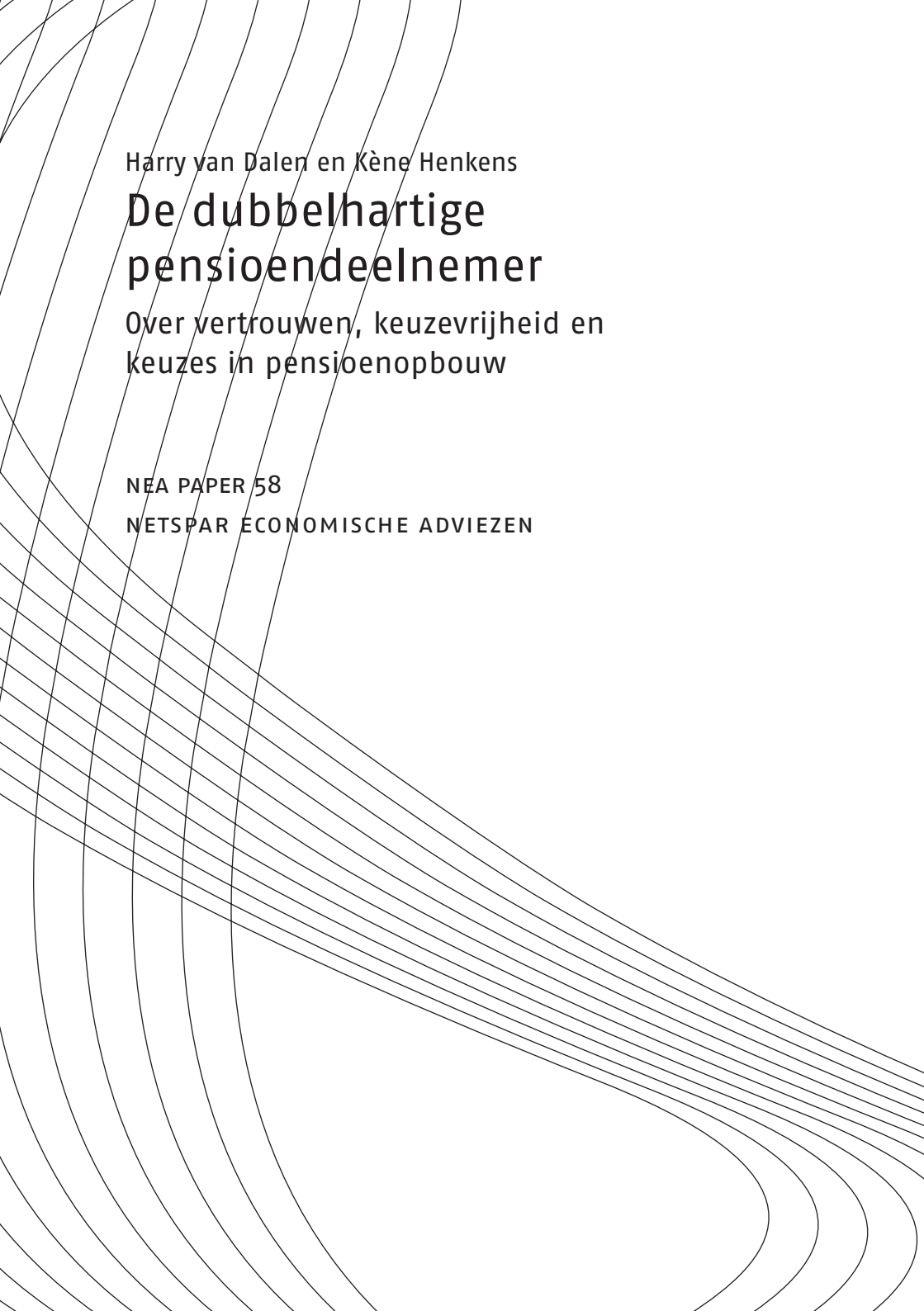
Netspar NEA PAPERS

Harry van Dalen en Kène Henkens

De dubbelhartige pensioendeelnemer

Over vertrouwen, keuzevrijheid en
keuzes in pensioenopbouw

Harry van Dalen en Kène Henkens

De dubbelhartige pensioendeelnemer

Over vertrouwen, keuzevrijheid en
keuzes in pensioenopbouw

NEA PAPER 58

NETSPAR ECONOMISCHE ADVIEZEN

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Colofon

NEA Papers is een uitgave van Netspar
Januari 2015

Redactie

Rob Alessie – Rijksuniversiteit Groningen
Roel Beetsma (Voorzitter) – Universiteit van Amsterdam
Iwan van den Berg – AEGON Nederland
Bart Boon – Achmea
Thomas van Galen – Cardano Risk Management
Kees Goudswaard – Universiteit Leiden
Winfried Hallerbach – Robeco Nederland
Ingeborg Hoogendijk – Ministerie van Financiën
Martijn Hoogeweegen – Nationale Nederlanden
Arjen Hussem – PGGM
Alwin Oerlemans – APG
Maarten van Rooij – De Nederlandsche Bank
Peter Schotman – Universiteit Maastricht
Hans Schumacher – Tilburg University
Peter Wijn – APG

Vormgeving

B-more Design
Bladvulling, Tilburg

Drukwerk

Prisma Print, Tilburg University

Redactieadres

Netspar, Tilburg University
Postbus 90153, 5000 LE Tilburg
info@netspar.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

INHOUD

<i>Voorwoord</i>	7
<i>Samenvatting</i>	11
<i>1. Inleiding</i>	13
<i>2. De staat van pensioenvertrouwen</i>	17
<i>3. Belang en onbelang van keuzevrijheid</i>	34
<i>4. Beleidsimplicaties</i>	44
<i>5. Technische bijlagen</i>	50
<i>Literatuur</i>	56

VOORWOORD

Netspar stimuleert debat over de gevolgen van vergrijzing voor het (spaar-)gedrag van mensen, de houdbaarheid van hun pensioenen en het overheidsbeleid. Doordat veel van de baby-boomers met pensioen gaan, zal het aantal 65-plussers in de komende decennia snel toenemen. Meer in het algemeen leven mensen gezonder en langer en krijgen gezinnen steeds minder kinderen. Vergrijzing staat vaak in een negatief daglicht, want ten opzichte van de bevolking tussen 20 en 65 jaar zou het aantal 65-plussers wel eens kunnen verdubbelen. Kan de werkende beroepsbevolking dan nog wel het geld opbrengen voor een groeiend aantal gepensioneerden? Moeten mensen meer uren maken tijdens hun werkzame periode en later met pensioen gaan? Of moeten de pensioenen worden gekort of de premies worden verhoogd om het collectieve pensioen betaalbaar te houden? Moeten mensen worden aangemoedigd zelf veel meer verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen pensioen? En wat is dan nog de rol van de sociale partners in het organiseren van een collectief pensioen? Kunnen en willen mensen eigenlijk wel zelf gaan beleggen voor hun pensioen of zijn ze graag bereid dat aan pensioenfondsen over te laten? Van wie zijn de pensioengelden eigenlijk? En hoe kan een helder en eerlijk speelveld voor pensioenfondsen en verzekeraars worden gedefinieerd? Hoe kunnen collectieve doelstellingen als solidariteit en meer individuele wensen worden verzoend? Maar vooral: hoe kunnen de voordelen van langer en gezonder leven worden benut voor een meer gelukkige en welvarende samenleving?

Om een aantal redenen is er behoefte aan debat over de gevolgen van vergrijzing. We weten niet altijd precies wat de gevolgen van vergrijzing zijn. En de gevolgen die wel goed kunnen inschatten, verdienen het om bekend te worden bij een groter publiek. Belangrijker is natuurlijk dat veel van de keuzen die moeten worden gemaakt een politieke dimensie hebben en daarover is debat hard nodig. Het gaat immers om maatschappelijk zeer relevante en actuele vraagstukken waar, in de meest letterlijke zin oud en jong mee worden geconfronteerd. Om die redenen heeft Netspar de NEA Papers ingesteld. In een NEA Paper neemt de auteur gemotiveerd stelling over een beleidsrelevant onderwerp. De naam NEA Papers heeft twee betekenissen. Ten eerste, NEA staat voor Netspar Economische Adviezen. De auteurs adviseren op persoonlijke titel en op verzoek van Netspar over actuele economische kwesties op het gebied van vergrijzing en pensioenen. Ten tweede, NEA klinkt als Nee-Ja en geeft daarmee een wezenskenmerk van elk debat aan.

Roel Beetsma

Voorzitter van de Netspar Redactieraad

Affiliaties

Harry van Dalen – NIDI-KNAW

Kène Henkens – NIDI-KNAW

DE DUBBELHARTIGE PENSIOENDEELNEMER

Samenvatting

Het vertrouwen in het Nederlandse pensioenstelsel herstelt zich langzaam maar zeker. Het vertrouwen in banken of verzekeringsmaatschappijen blijft ver achter bij dat van pensioenfondsen. Belangrijke factoren die het vertrouwen bepalen, zijn in de ogen van Nederlanders stabiliteit en eerlijkheid en de beperkte mate waarin mensen pensioenfondsen verantwoordelijk achten voor de financiële problemen van de afgelopen jaren. Zaken als communicatie, klantgerichtheid en maatschappelijk verantwoord gedrag zijn van geringere betekenis in het genereren van vertrouwen. Het vertrouwen in eigen pensioenfonds is vooral hoog onder ouderen (55+); jonge pensioendeelnemers en die van middelbare leeftijd hebben beperkt vertrouwen in hun eigen pensioenfonds en de verwachtingen die zij scheppen. Deelnemers van pensioenfondsen waar pensioenrechten zijn gekort, hebben aanzienlijk minder vertrouwen in hun fonds dan deelnemers die zo'n korting niet hebben meegemaakt. In het analyseren van het belang van keuzevrijheid toont de pensioendeelnemer zich vooral dubbelhartig: mensen vinden zowel keuzevrijheid als het uitbesteden van keuzes aan pensioenfondsen van groot belang in zaken als keuze van pensioenpremie, keuze van pensioenfonds, samenstelling pensioenpakket, en beleggen. Bij nadere analyse van een van deze opties – de keuze om uit te stappen uit het eigen pensioenfonds – blijkt de pensioendeelnemer niet geheel rationeel: weliswaar hecht ongeveer driekwart van de deelnemers aan zijn huidige pensioenfonds, maar zij die uitstappen doen dit vooral

uit onvrede. Zij doen dit niet uit het vertrouwen dat banken of verzekeraars het beter zullen doen dan het eigen pensioenfonds.

1. Inleiding

Vertrouwen staat in toenemende mate centraal in publieke en wetenschappelijke beschouwingen over pensioenen (zie ook Ministerie van SZW (2013)). En dat is niet zo vreemd. Een pensioen behelst een langdurige relatie, een ruil over een mensenleven waarbij premies getransformeerd en omgezet worden na een werkzaam leven in een jaarlijks inkomen. Een dergelijke overdracht vergt veel vertrouwen in de intermediair – het pensioenfonds of de verzekeringsmaatschappij – die het gehele proces van premie-inleg tot pensioenuitkering beheert en bestiert, maar ook in de instituties – de toezichthouders, de wetgevende macht – die toezien dat het vertrouwen niet geschaad wordt en dat eigendomsrechten gerespecteerd worden. Vertrouwen is ook nodig gezien de complexiteit van pensioenproducten (Hyde, Dixon, and Drover 2007). Het maakt het mogelijk om verantwoordelijkheden en activiteiten over te dragen aan instellingen die daarin gespecialiseerd zijn; activiteiten die voor deelnemers te complex zijn om tegen redelijke kosten te ondernemen.

De discussie over pensioenvertrouwen in Nederland is nog een tikkeltje complexer, omdat pensioendeelnemers *verplicht* zijn aangesloten bij het pensioenfonds van hun werkgever. Daarmee wordt een werknemer een keuze opgedrongen die de relatie pensioenfonds – pensioendeelnemer onder druk kan zetten. Tegenvallende resultaten komen in een ander daglicht te staan omdat de werknemer niet welbewust zijn handtekening onder het contract met het pensioenfonds heeft gezet.

In dat spanningsveld moeten pensioenfondsen opereren. In de gouden jaren negentig waarin beleggingsrendementen alleen maar positief waren en de vergrijzing nog op redelijke afstand leek konden pensioenfondsen weinig kwaad doen. In de 21e

eeuw zijn pensioenfondsen echter ruw ontwaakt. Het doorprikken van de internetbubbel maakte al duidelijk dat aandelenmarkten de nodige lucht bezaten. De levensverwachting vertoonde een onverwachte sterke stijging en de kredietcrisis heeft het pensioenstelsel verder onder zware druk gezet. Voor het eerst in de geschiedenis moest het korten (afstempelen) van pensioenrechten worden overwogen. Daarnaast werd het karakter van het pensioentoezicht anders: van stilzwijgende regels werd het beleid expliciet en vervat in regels zoals geformuleerd in het Financieel Toetsingskader (FTK).

Daarmee werd zichtbaar dat het aanvullende pensioenstelsel zijn zwakheden kent. Een pensioencontract is in de praktijk een incompleet contract, wat betekent dat niet op voorhand duidelijk is hoe met alle eventualiteiten – in positieve en negatieve zin – zal worden omgesprongen. Deelnemers hebben echter vaak andere verwachtingen van een contract. Wanneer beloftes zwart-op-wit op papier staan, moeten mensen daar ook op kunnen rekenen. De afgelopen tien jaar is het vertrouwen in pensioenfondsen danig gedaald, wat een teken is dat mensen teleurgesteld zijn geraakt in de beloftes die pensioenfondsen maar ook de overheid ooit hebben gemaakt.

Pensioenhervormingen van vandaag, met als streven om het pensioenen 'shockproof' te maken, worden snel opgevat als contractbreuk. Nederlandse pensioenfondsen hebben zichzelf de opdracht meegegeven om het vertrouwen van hun deelnemers te behouden en te herstellen. Zij lijken deze opdracht vooral te vertalen in transparantie over rendement, vooruitzichten en maatschappelijk verantwoord gedrag en heldere communicatie. Maar is dat wel waar pensioendeelnemers echt naar snakken? Zijn er niet andere waarden of kwaliteiten die de boventoon voeren in het herstel van vertrouwen?

Naast het 'shockproof' maken van het pensioenstelsel wordt ook met de nodige voorzichtigheid gezien of meer keuzevrijheid in het pensioenstelsel het vertrouwen kan versterken. Deelnemers verschillen immers naar de levensfase waar ze zich in bevinden, de financiële lasten die ze moeten dragen en het werk dat ze bezitten. Wat lijkt er dan logischer om de klant te bedienen met maatwerk? Een pensioenfonds dat het belang van zijn klant centraal stelt zou op die wijze op meer vertrouwen kunnen rekenen van zijn deelnemers. De vraag is natuurlijk of deelnemers die stilzwijgende wens hebben. En als ze deze wens bezitten, kunnen ze met die vrijheid om gaan (Casey 2003)? In het publieke debat wordt door sommige partijen keuzevrijheid als een *deus ex machina* voorgesteld. Het geeft pensioendeelnemers in beginsel meer mogelijkheden om hun pensioen aan te laten sluiten bij de eigen levensloop of eigen levensomstandigheden. En omdat keuzevrijheid ook de mogelijkheid biedt aan deelnemers om zich te onttrekken aan de collectiviteit van een pensioenfonds, heeft het een disciplinerende werking: het houdt het pensioenfonds scherp.

In deze bijdrage worden twee zaken onder de loep genomen. Allereerst wordt gezien hoe het staat met het pensioenvertrouwen, hoe zich dat over de afgelopen jaren heeft ontwikkeld en wat dat vertrouwen bepaalt. Vervolgens wordt gezien in welke mate keuzevrijheid in pensioenzaken op het niveau van de pensioendeelnemer enig soelaas biedt in het verstevigen van het vertrouwen in het pensioenstelsel en het eigen pensioenfonds in het bijzonder. We kijken in deze bijdrage vooral hoe groot de behoefte aan keuzevrijheid ten aanzien van het pensioenproduct is en bij wie de behoefte aan meer keuzevrijheid groter of kleiner is. Zijn het bijvoorbeeld juist jongeren die meer keuzevrijheid willen en zijn het ouderen die vasthouden aan het belang

van verplichtstelling en standaardcontracten of zijn de wensen van keuzevrijheid uitsluitend verbonden aan hoogopgeleiden die enigszins overzien welke mogelijkheden keuzevrijheid biedt?

De beantwoording van deze vragen geschiedt aan de hand van een enquête die door het NIDI is ontwikkeld en in juni 2014 is voorgelegd aan het CentERpanel, een panel dat representatieve blik biedt op de Nederlandse bevolking. Van de 3.035 panelleden van 16 jaar en ouder hebben 2.103 respondenten de vragenlijst volledig ingevuld (responspercentage 69 procent).

2. De staat van pensioenvertrouwen

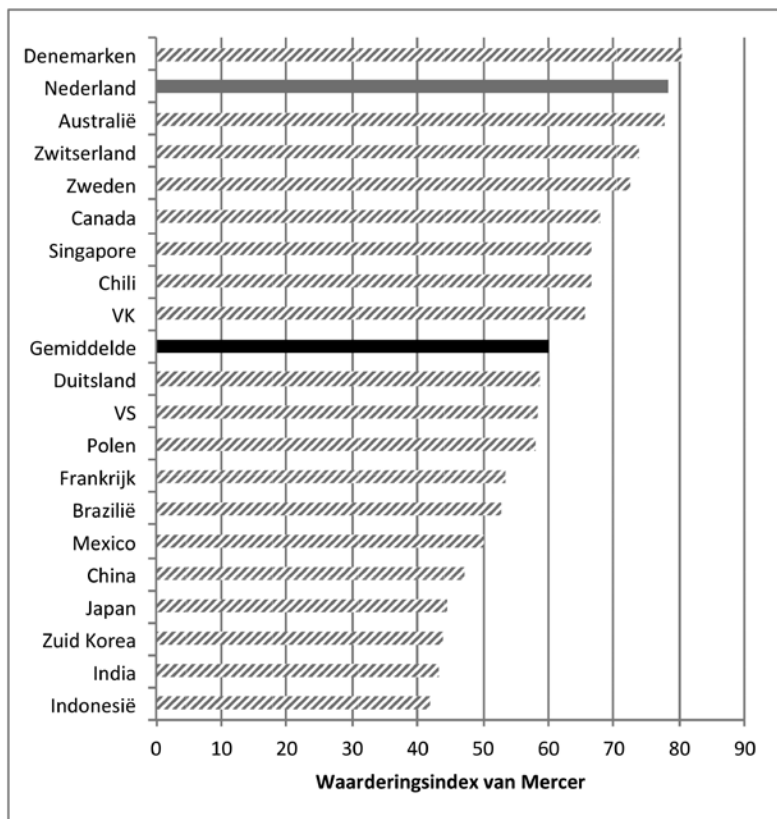
2.1 Vertrouwen in pensioenstelsel

Nederland staat sinds jaar en dag onder pensioendeskundigen te boek als een gidsland waar de borging van belangen van pensioendeelnemers uitstekend is geregeld (Ambachtsheer 2011). Dat wordt ook jaarlijks uitgedrukt in ranglijsten zoals die wordt opgesteld door de pensioenconsultant Mercer (zie figuur 1) waarbij aspecten als betaalbaarheid, duurzaamheid en integriteit aan bod komen.

Hoe pensioendeelnemers een pensioenstelsel ervaren en beoordelen is een open vraag.. De Nederlandse pensioendeelnemer heeft niet dezelfde grensoverschrijdende kennis als een pensioeninstelling als Mercer, en zal hoogstwaarschijnlijk het presteren van pensioenfondsen in het algemeen afmeten aan hoe het eigen pensioenfonds presteert en dan bovendien nog aan de hand van een aantal zeer beperkte maatstaven waar experts hun wenkbrauwen over zullen ophalen. Figuur 2 toont het vertrouwen onder de Nederlandse bevolking (van 16 jaar en ouder) in de verschillende spelers op de markt voor pensioenen in juni 2014.

De figuur toont een aantal opvallende verschillen. Ten eerste valt het op dat de private marktpartijen met een winstmotief – banken, verzekeraars, financiële tussenpersonen – op relatief weinig vertrouwen kunnen rekenen. Partijen die een publiek belang dienen – pensioenfondsen, overheid en toezichthouder DNB – genieten beduidend meer vertrouwen. Ten tweede: de verschillen in vertrouwen tussen deze publieke instellingen zijn klein. Dit is tot op zekere hoogte opmerkelijk omdat al deze partijen – pensioenfondsen, overheid en DNB – te maken hebben gehad met ontwikkelingen die de houdbaarheid van het stelsel bedreigden en met veel ophef in krant en Tweede Kamer werden

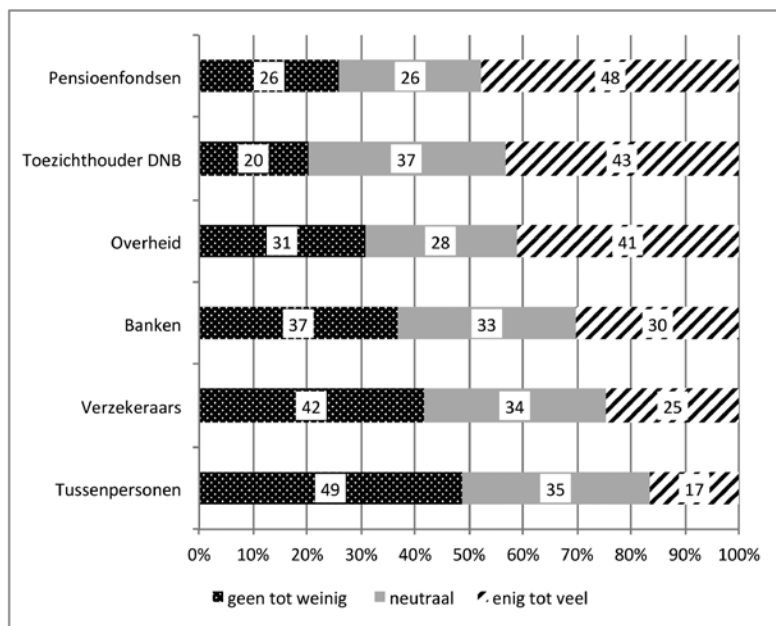
Figuur 1: Kwaliteit pensioenstelsels in de wereld volgens Mercer Global Pension Index, 2013

Noot: de index geeft een score weer op basis van meer dan 40 indicatoren die betrekking hebben op betaalbaarheid op korte en lange termijn, duurzaamheid en integriteit van de stelsels. Bron: Jaarrapport Mercer 2013, blz. 7

besproken. Verder toont figuur 2 overduidelijk dat de afstand in vertrouwen tussen private marktpartijen en pensioenfondsen groot is. Eerdere studies naar vertrouwen geven aan dat dit verschil ook in minder roerige en goede tijden bestond (Van Dalen en Henkens 2005).

Figuur 2: Vertrouwen van Nederlandse bevolking in financiële instellingen op het terrein van pensioen, 2014

De vraag waar deze cijfers op gebaseerd zijn luidde "In hoeverre vertrouwt u de onderstaande instanties in het garanderen van een goed pensioen?"

Bron: NIDI (2014), *Pensioenvertrouwen*

Een belangrijke vraag is hoe het vertrouwen in instellingen op het terrein van pensioen zich in de loop van de tijd heeft ontwikkeld. Tabel 1 toont het vertrouwen in verschillende instellingen over een tienjaarsperiode. In 2004 – het eerste jaar waarin het vertrouwen gemeten werd had 53 procent enig tot veel vertrouwen in de pensioenfondsen. Daarna is het vertrouwen nog enigszins gestegen, maar met het uitbreken van de kredietcrisis in 2007 kreeg het vertrouwen een gevoelige knauw. Dit kan niet los gezien worden van de turbulentie op kapitaalmarkt. In 2009 groeide juist het vertrouwen in de overheid. Sindsdien 2011 lijkt er sprake

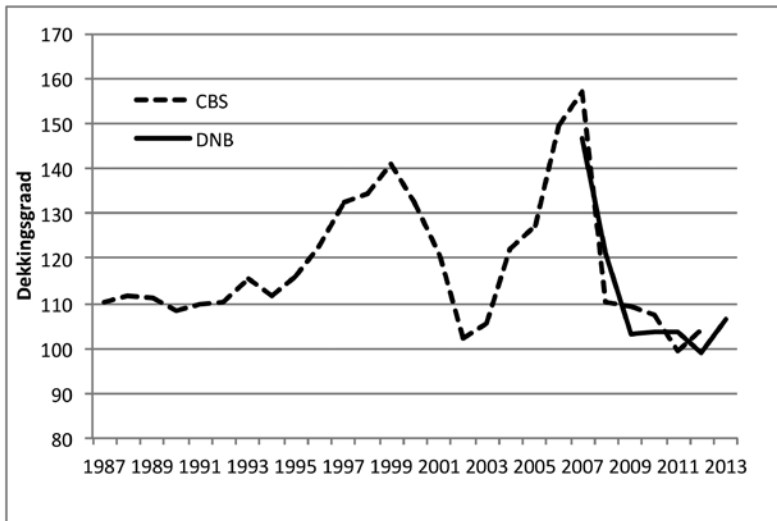
Tabel 1: Vertrouwen in instellingen op het terrein van pensioen, 2004–2014 (percentage enig tot veel vertrouwen)

	2004	2006	2009	2011	2014
Pensioenfondsen	53	64	44	42	48
Overheid	37	42	45	41	41
Banken	32*	37*	25	34	30
Verzekeraars	32*	37*	18	20	25

* In 2004 en 2006 werd in de enquêtes nog gevraagd naar het vertrouwen in banken en verzekeraars als één partij, daarna die eenheid in de enquête losgelaten.
Bron: (Van Dalen en Henkens 2005; Van Dalen en Henkens 2011) en NIDI (2014)

van een voorzichtig herstel van vertrouwen in de betrokken instellingen. Het meest duidelijk is dit waar te nemen bij pensioenfondsen; het vertrouwen steeg van 42 procent tot 48 procent in de periode 2011–2014. De resultaten in tabel 1 suggereren ook dat vertrouwen in pensioenfondsen ook een hoge mate van stabiliteit kent, zeker wanneer we bezien hoe sterk de dekkinggraden van pensioenfondsen aan verandering onderhevig waren het afgelopen decennium.

Figuur 3 brengt in beeld hoe de dekkingsgraad van pensioenfondsen in Nederland zich heeft ontwikkeld over de periode 1987–2013. Het is duidelijk te zien dat de gemiddelde dekkingsgraad na 2007, toen de effecten van de kredietcrisis zich openbaarden voor de Nederlandse economie, kelderde van boven de 150 tot rond het percentage 100. De jaarcijfers maskeren voor een deel de volatiliteit. In het tweede kwartaal van 2009 bedroeg de dekkingsgraad zelfs 92 procent voor de sector als geheel, om weer terug te veren boven de 100 procent, maar in het derde kwartaal van 2011 kwam de dekkingsgraad gevaarlijk dicht bij dit dieptepunt met een percentage van 94 procent. Om een idee te hebben hoe fragiel de dekkinggraden zijn: een dekkingsgraad van 100 procent betekent

Figuur 3: Dekkingsgraad pensioenfondsen, 1987–2013

Bron: twee definities zijn gebruikt in de constructie van de cijfers. Voor 1987–2012 CBS, Statline, vanaf 2007 zijn de geraamde dekkingsgraden van DNB gebruikt, waarbij de kwartaalcijfers ongewogen zijn gemiddeld tot jaarcijfers. Van 1987 tot 2007 is de dekkingsgraad geconstrueerd als het totaal van de balansactiva van pensioenfondsen gedeeld door de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen zoals gerapporteerd aan DNB.

dat er de facto geen geld beschikbaar is om pensioenrechten te indexeren en daarmee holt de koopkracht van een pensioen over een mensenleven danig uit. Om de belofte van een welvaartsvast pensioen te kunnen volhouden, is een nominale dekkingsgraad van circa 145 procent noodzakelijk (Van Ewijk en Teulings 2011). Het afstempelen van pensioenrechten is de afgelopen jaren dan ook herhaaldelijk ter sprake gekomen in beleidsdiscussies. In 2013 zijn voor het eerst op brede schaal pensioenen gekort.

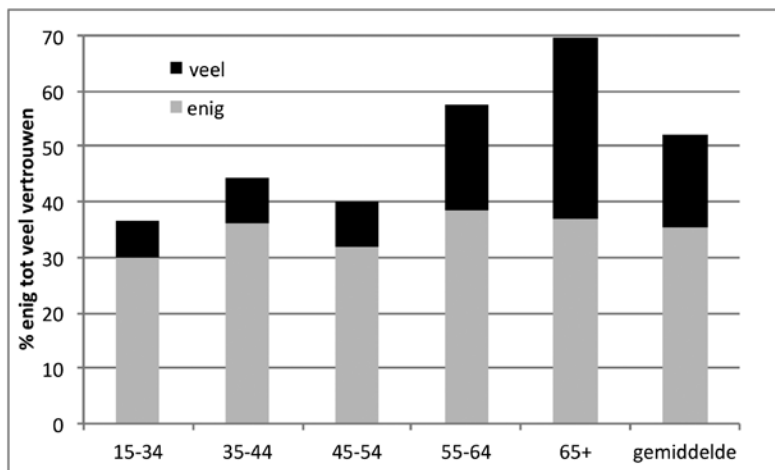
2.2 Vertrouwen in eigen pensioenfonds

Tot dusver is het vertrouwen in financiële instituties onder de loep genomen. Voor pensioendeelnemers is het uiteraard van groter belang hoeveel vertrouwen ze hebben in het eigen pensioenfonds. Is er sprake van een tweedeling tussen jong en oud onder de deelnemers, of loopt deze lijn veeleer via het inkomen en opleiding? En wat doet het pensioenbeleid – kortingen en indexaties van pensioenrechten – met het vertrouwen?

Vertrouwen kunnen we op verschillende manieren meten. We kunnen de vertrouwensvraag direct op de man afvuren, maar we kunnen ook de vertrouwensvraag indirect benaderen door deelnemers te vragen hoe zeker of onzeker zij de pensioenverwachtingen vinden die hun pensioenfonds heeft geschetst. Beide vragen zijn gesteld en de antwoorden staan hieronder uitgebeeld naar verschillende leeftijdsgroepen. In figuur 4 is de directe vraag gesteld hoeveel vertrouwen mensen hebben in het huidige pensioenfonds: 52 procent heeft vertrouwen in het eigen pensioenfonds en 16 heeft geen of weinig vertrouwen. Hiermee is het vertrouwen dat deelnemers in het eigen pensioenfonds hebben iets hoger dan het vertrouwen dat de bevolking in den brede heeft in het pensioenstelsel.

De uitsplitsing naar leeftijdsgroepen laat opvallende verschillen tussen jonge en oude deelnemers zien. Bij de groepen jonger dan 55 jaar heeft ongeveer 40 procent van de deelnemers enig tot veel vertrouwen, bij de 55-plussers schommelt dat percentage tussen de 58 procent en 70 procent. Omdat dit beeld uitsluitend een momentopname betreft kunnen we helaas niet zeggen of dit patroon bij de verschillende leeftijdsgroepen of generaties hoort. Om te bezien of het vertrouwen in het pensioenfonds zich ook weerspiegelt in het vertrouwen in de inkomensbeloftes die pensioenfondsen afgeven biedt figuur 5 enige informatie. Hier komt

Figuur 4: Percentage deelnemers dat vertrouwen heeft in eigen pensioenfondsen, naar leeftijdsgroepen, 2014

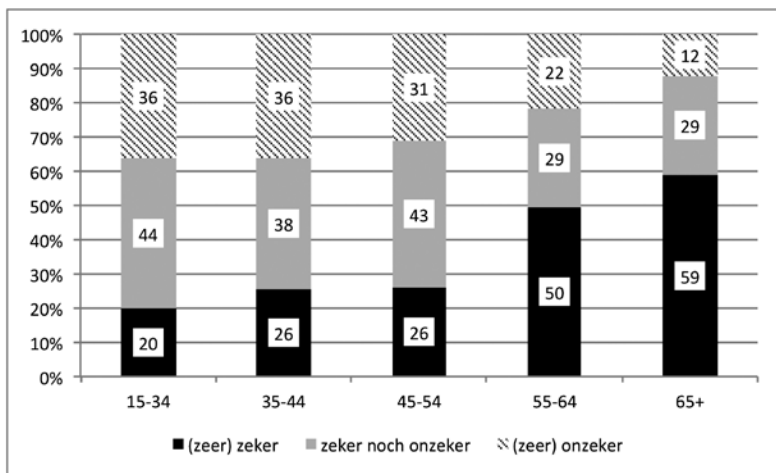
(a) De vraag luidde: "Kunt u aangeven hoeveel vertrouwen u hebt in uw huidige pensioenfondsen in het beheren van uw pensioengeld en -rechten?"

Bron: NIDI (2014), Pensioenvertrouwen

de pijn of de wrijving in het huidige pensioendebat enigszins naar voren: terwijl 50 tot 59 procent van de ouderen (55-plus) de verwachtingen die het pensioenfonds schept in hoge mate vertrouwt (en als 'redelijk zeker' tot 'zeer zeker' bestempelt), is datzelfde vertrouwen onder de jongere leeftijdsgroepen veel minder sterk. Onder de jongeren tot 35 jaar is slechts 20 procent er zeker van dat verwachtingen worden waargemaakt en onder deelnemers van middelbare leeftijd (35-54 jaar) is dit percentage maar weinig hoger. Ruim een derde van in deze leeftijdsgroep bestempelt de verwachtingen als (zeer) onzeker.

Kortom: het pensioendeelnemersveld is verdeeld in een oudere groep die in hoge mate vertrouwen heeft in het eigen pensioenfondsen, terwijl de jongere groep deelnemers beperkt vertrouwen

Figuur 5: Waarschijnlijkheid dat verwachtingen ten aanzien van pensioen door eigen pensioenfondsen worden waargemaakt, naar leeftijdsgroepen, 2014

(a) De vraag luidde: "Hoe zeker is het volgens u dat de verwachtingen die uw pensioenfondsen schept ten aanzien van uw pensioen ook daadwerkelijk waargemaakt worden?"

heeft. Van deze laatste groep beschouwt maar een minderheid de pensioenbeloften van het eigen pensioenfonds als zeker. Voor een deel is dit begrijpelijk omdat over de levensloop het steeds duidelijker wordt voor een deelnemer wat hij uiteindelijk kan verwachten. Dit zie je ook terug in figuur 5 bij de groep die 'zeker noch onzeker' is. Bij 55-plussers begint het uit te kristalliseren wat ze kunnen verwachten. De groep 'twijfelaars' is teruggedrongen van ongeveer 40 procent naar 29 procent. Zodra mensen gepensioneerd zijn, blijft weliswaar de twijfel op dat niveau steken. Wel zijn er aanzienlijk minder gepensioneerde deelnemers die over onzekere verwachtingen spreken. Ze spreken veel meer over zekere verwachtingen.

Tabel 2: Vertrouwen verschilt sterk tussen pensioenfondsen, 2014

	N =	Dekkingsgraad maart 2014 ^a	Mate van vertrouwen in eigen pensioenfonds		
			Geen tot weinig	Neu- traal	Enig tot veel
ABP	510	106	14	27	59
Zorg en Welzijn	344	109	13	36	51
Metaal/Techniek	78	105	31	42	27
Detailhandel	57	112	16	51	33
PME/Metalektro	52	105	31	31	38
Rabo/ING/ABN AMRO	58	125 ^b	4	24	72
Totaal pensioenfondsen	1746	-	16	32	52

(a) Cijfers over individuele dekkingsgraden komen van de site van de *Pensioenfederatie*.

(b) De dekkingsgraad is het ongewogen gemiddelde van de drie pensioenfondsen
Bron: NIDI (2014), *Pensioenvertrouwen*.

Beide elementen – het directe en indirecte vertrouwen – komen terug als we ter illustratie naar een aantal individuele fondsen kijken. Door herstelmaatregelen hebben sommige pensioenfondsen in 2013 verlagingen van pensioenrechten moeten doorvoeren waardoor het aannemelijk is dat deelnemers de beloftes van pensioenfondsen anders gaan bekijken. Tabel 2 biedt een blik op de mate waarin respondenten hun eigen pensioenfonds waarderen en op de grootte van de verschillen in vertrouwen tussen pensioenfondsen.

Een opvallend feit is dat het vertrouwen in de pensioenfondsen van de drie grote Nederlandse banken het hoogst is. Uiteraard ligt hier een eenvoudige verklaring op de loer: de dekkingsgraad van deze bankpensioenfondsen is relatief hoog. Het gemiddelde van ABN, ING en RABO bedroeg in maart 2014 127 procent. Maar hier moet direct aan worden toegevoegd dat de dekkingsgraad niet zaligmakend is. Neem bijvoorbeeld het ABP met een

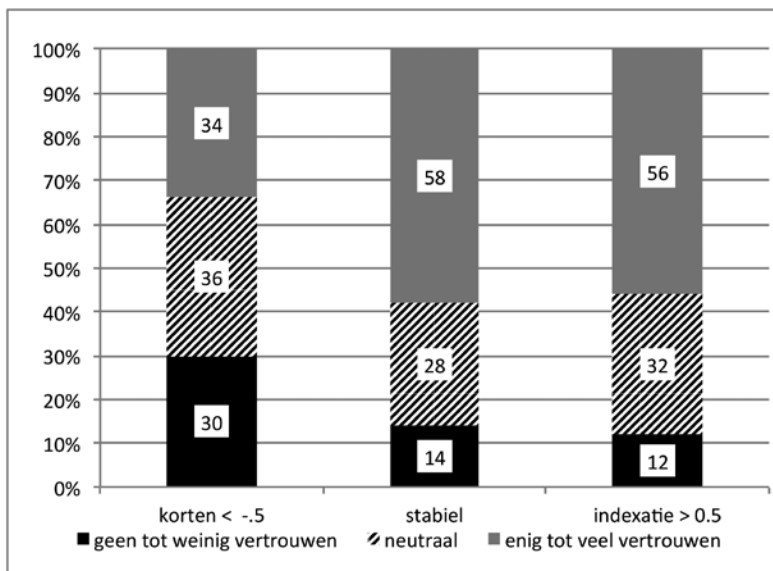
dekkingsgraad van 106 procent en het pensioenfonds PME met een dekkingsgraad van 105 procent. Het eerste fonds geniet bovengemiddeld vertrouwen onder zijn deelnemers – 59 procent heeft enig tot veel vertrouwen – terwijl ABP-deelnemers in 2013 een korting van een 0,5 procent moesten slikken. Daartegenover staat het PME fonds waarvan maar 38 procent van de deelnemers vertrouwen heeft in het eigen pensioenfonds. Het pensioenfonds voor de Detailhandel heeft een dekkingsgraad van 112, maar er is een korting aangekondigd en tevens heeft men de boodschap afgekondigd dat er de komende jaren geen indexatie plaats zal vinden.

Het ligt voor de hand dat beleidsmaatregelen, zoals kortingen en indexatie die voortvloeien uit een bepaalde stand van de dekkingsgraad, van invloed zijn op het vertrouwen. Om een indruk te krijgen van de verschillen tussen pensioenfondsdeelnemers die een korting hebben meegemaakt, is in figuur 6 het vertrouwen gerangschikt naar deelnemers van een pensioenfonds die een behoorlijke korting (meer dan 0,5 procent) hebben doorgevoerd in 2013.¹ Dat is vergeleken met deelnemers van een pensioenfonds dat een behoorlijke indexatie heeft aangekondigd (0,5 procent of meer) en met een categorie deelnemers met een redelijk stabiel pensioen waar ofwel een klein beetje op gekort is dan wel zeer beperkt indexatie zal plaatsvinden of waar eenvoudigweg helemaal niets gebeurt.

En met een oogopslag zien we de verschillen tussen pensioenfondsen: 34 procent van de deelnemers die gekort zijn, bezit

1 In het panelbestand hebben we voor 1297 panelleden 52 verschillende pensioenfondsen kunnen natrekken. Om de analyse zuiver te houden hebben we deelnemers die twee of meer pensioenfondsen noemden buiten beschouwing gelaten. Op basis van cijfers over dekkingsgraden, indexatie en kortingspercentages verzameld door de Pensioenfederatie hebben we de analyse uitgevoerd.

Figuur 6: Vertrouwen in eigen pensioenfondsen naar korting op pensioen dan wel indexatie, 2014

(a) De categorie 'korten' omvat alle deelnemers bij een pensioenfonds dat een korting van meer dan 0.5 % toepast. De categorie 'indexeren' omvat alle deelnemers bij een pensioenfonds dat een indexatie van meer dan 0.5 % toepast. De 'stabiele' categorie omvat alle tussenliggende waarden. Cijfers over verlaging van pensioenrechten over 2013 en indexaties 2014 zijn ontleend aan de site van de Pensioenfederatie. Bron: NIDI (2014).

enig tot veel vertrouwen in het eigen pensioenfonds. Voor de andere groepen, die redelijk stabiel blijven of een positieve inkomensgroei in het vooruitzicht wordt gesteld, is het vertrouwensbeeld veel gunstiger: tussen 56 en 58 procent heeft enig tot veel vertrouwen. Enige voorzichtigheid is nog wel geboden in het schetsen van dit beeld omdat grote pensioenfondsen (zoals ABP en Zorg en Welzijn) het gemiddelde beeld in hoge mate bepalen. Voor een evenwichtiger beeld zouden we de beschikking moeten hebben over cijfers die verder teruggaan in de tijd. Dan zouden

we het effect van kortingen en indexaties kunnen beoordelen. Maar vooralsnog komt hier duidelijk naar voren dat het bieden van noodzakelijke doch onwelkome tijdingen – het gevreesde ‘afstempelen’ – het vertrouwen van deelnemers danig schokt.

2.3 Vertrouwen in pensioeninstellingen ontrafeld

De voorgaande paragraaf geeft enig inzicht hoe hoog het vertrouwen is en bij welke groepen dat vertrouwen hoger of lager is. De vraag blijft echter open staan *waarom* mensen vertrouwen hebben. Banken, verzekeraars en pensioenfondsen leggen veel nadruk op het bieden van transparantie en het etaleren van deskundigheid. En in de vele bespiegelingen van pensioenfondsbesteders komt herhaaldelijk terug dat het belang van de klant centraal moet worden gesteld. Maar is dat aspect wel zo belangrijk in relatie tot het wekken van vertrouwen? We hebben de respondenten gevraagd om pensioenfondsen, banken en verzekeraars te beoordelen op een aantal kenmerken dat volgens economisch psycholoog van Raaij (2009) en bedrijfskundigen (Pirson and Malhotra 2008) de kern vormt van het vertrouwen dat klanten hebben in organisaties. Van Raaij bestempelt vier determinanten van vertrouwen als noodzakelijk: competentie, stabiliteit, integriteit en goede bedoelingen of welwillendheid. Bij het niet voldoen aan deze vier factoren is geen basisvertrouwen mogelijk. Wanneer het bijvoorbeeld schort aan integriteit, kunnen reclamecampagnes dit niet rechtzetten. Daarnaast zijn er volgens Van Raaij (2009) onderscheidende factoren zoals transparantie, de overeenstemming van waarden en normen en de reputatie van een dienstverlener die een zeker basisvertrouwen kunnen vergroten.

Voor de belangrijkste instituties – pensioenfondsen, verzekeraars en banken – is nagegaan welk beeld de Nederlandse

bevolking heeft van hun stabiliteit, eerlijkheid, klantgerichtheid, deskundigheid, communicatie en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Tabel 3 laat op eenvoudige wijze zien hoe de respondenten de verschillende spelers waarderen. Qua stabiliteit ontlopen de verschillende instellingen elkaar niet veel in de ogen van de Nederlandse bevolking. De meningen zijn tamelijk gespreid, waarbij het aandeel deelnemers dat instituties als instabiel karakteriseert ongeveer even groot is als het aandeel dat ze als stabiel kenmerkt. Ook qua deskundigheid zijn de verschillen tussen de instituties niet groot. Het aandeel respondenten dat de instituties als ondeskundig kenmerkt is relatief laag. Het zijn vooral op de andere onderdelen waar pensioenfondsen positief afsteken ten opzichte van banken en verzekeraars.

Pensioenfondsen zijn in de ogen van de respondenten *grosso modo* eerlijker, meer gericht op de klant en in meerdere mate helder communicerend en maatschappelijk verantwoord. Dit beeld steekt duidelijk af tegen het beeld dat deelnemers hebben van banken en verzekeraars: zij worden als oneerlijk getypeerd, en als instanties die vooral hun eigen belang nastreven, niet helder communiceren en geen oog voor de maatschappij hebben. De lange reeks van incidenten die banken en verzekeraars hebben geplaagd, zoals de woekerpolis-affaire voor verzekeraars en de vele debacles die praktisch alle banken in Nederland hebben getroffen, zullen hier ongetwijfeld debet aan zijn.

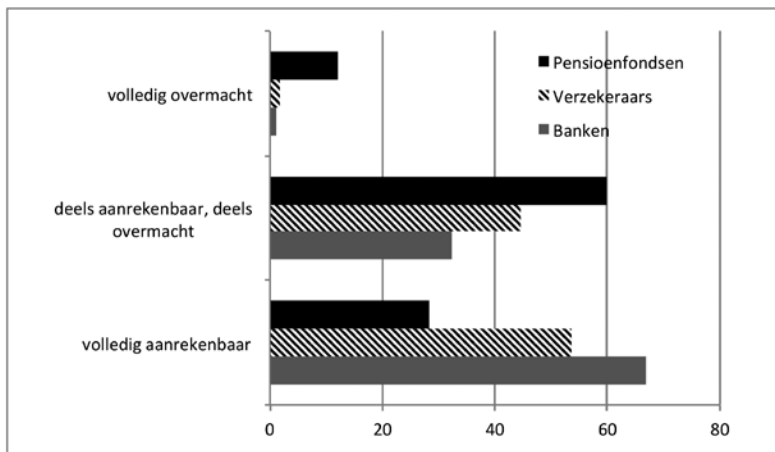
Het imago probleem dat banken en verzekeraars hebben, blijkt ook uit de antwoorden op een andere vraag die wij hebben gesteld aan de ondervraagden. Namelijk: zijn de financiële problemen waarin instellingen geraakt zijn, hen zelf aan te rekenen, is er vooral sprake van overmacht, of is het een mix van beide? De antwoorden zijn weergegeven in figuur 7.

Tabel 3: Vertrouwen van pensioendeelnemers in financiële instellingen ontrafeld

Evaluaties			
<i>Stabiliteit</i>	<i>Instabiel</i>	<i>Neutraal</i>	<i>Stabiel</i>
Pensioenfondsen	28	36	36
Banken	34	36	30
Verzekeraars	26	42	32
<i>Eerlijkheid</i>	<i>Oneerlijk</i>	<i>Neutraal</i>	<i>Eerlijk</i>
Pensioenfondsen	19	42	39
Banken	44	38	18
Verzekeraars	42	41	17
<i>Deskundigheid</i>	<i>Ondeskundig</i>	<i>Neutraal</i>	<i>Deskundig</i>
Pensioenfondsen	15	39	46
Banken	16	41	43
Verzekeraars	14	45	41
<i>Klantgerichtheid</i>	<i>Op eigen belang</i>	<i>Neutraal</i>	<i>Op belang klant</i>
Pensioenfondsen	32	37	31
Banken	70	19	11
Verzekeraars	67	22	11
<i>Communicatie</i>	<i>Onduidelijk</i>	<i>Neutraal</i>	<i>Duidelijk</i>
Pensioenfondsen	30	39	31
Banken	44	40	16
Verzekeraars	46	40	14
<i>Maatschappelijk verantwoord</i>	<i>Geen oog voor de maatschappij</i>	<i>Neutraal</i>	<i>Oog voor de maatschappij</i>
Pensioenfondsen	22	45	33
Banken	47	38	15
Verzekeraars	43	45	12

N = 1736

Figuur 7: Toerekenbaarheid van financiële problemen waarmee instellingen de afgelopen jaren te maken hebben gekregen, onder deelnemers, 2014

Noot: de vraag waarop deze uitkomsten gebaseerd zijn luidde: Veel financiële instellingen zijn in zwaar weer terecht gekomen de afgelopen jaren. In hoeverre zijn die problemen naar uw mening die instellingen zelf aan te rekenen, of is er sprake van overmacht? N = 1738

Bron: NIDI (2014), Pensioenvertrouwen

Uit deze figuur blijkt dat pensioenfondsen in veel mindere mate dan banken en verzekeraars zelf verantwoordelijk worden gehouden voor de financiële problemen waarin ze de afgelopen jaren geraakt zijn. Een meerderheid van de respondenten vindt dat banken (66 procent) en verzekeraars (53 procent) het volledig aan zichzelf hebben te wijten. Het oordeel over pensioenfondsen is veel minder negatief. De meeste respondenten vinden dat er deels van overmacht, deels van schuld sprake is. Een klein percentage (12 procent) is van mening dat er vooral sprake is van overmacht en een minderheid van 30 procent vindt dat het pensioenfondsen vooral zelf valt aan te rekenen.

Een mogelijk reden voor dit uiteenlopende beeld is dat de toezichtkwesties bij banken en verzekeraars zich uitstrekten tot kwesties die voor een leek veel beter te begrijpen zijn, zoals overmoed (ABN, SNS, DSB, etc.), fraude (denk aan LIBOR-affaire RABO-bank) en ontbreken van zorgplicht of onvolledig informeren van consument (zoals in geval DSB, woekerpolis-affaire). De toezichtkwesties bij pensioenfondsen beperken zich tot het afdwingen van herstelplannen die noodzakelijk waren als gevolg van een daling van het aandelenvermogen, het bijstellen van de levensverwachtingen en de toename van de verplichtingen als gevolg van de lage rente (Van Ewijk en Teulings 2011). Dit zijn complexe zaken waarover een leek moeilijker een oordeel kan uitspreken.

Wanneer we een analyse uitvoeren naar de verklaring van het vertrouwen in deze drie financiële instellingen, kunnen we een beter idee krijgen in welke mate de bovenstaande factoren van belang zijn voor het vertrouwen. De belangrijkste conclusie die wij op basis van schattingsresultaten (zie tabel A3 in de bijlage) trekken is de uitkomst dat *stabiliteit* en *eerlijkheid* van de verschillende financiële instellingen van allergrootste belang zijn in het verklaren van vertrouwen. Dit wil overigens niet zeggen dat de andere kwaliteiten er niet toe doen. Een positief beeld van de deskundigheid, de gerichtheid op het belang van de klant, en een heldere communicatie draagt eveneens bij aan een hoger vertrouwen in pensioenfondsen, maar stabiliteit en eerlijkheid zijn wel de kwaliteiten die domineren. Voor wat betreft de kwaliteit 'eerlijkheid' valt het op dat een imago van oneerlijkheid het vertrouwen aanmerkelijk schaadt en dit effect is aanzienlijk groter dan het positieve effect van een eerlijk imago.

Tot slot is het goed om deze resultaten ook af te zetten tegen de andere spelers in de pensioenmarkt: banken en verzekeraars. Banken en verzekeraars hebben vooral te kampen met het feit dat

zij over het algemeen als oneerlijk worden gezien, in het bijzonder verzekeraars. Deze factor speelt dan ook duidelijk de boven-
toon in de associatie met vertrouwen.. Wat hen ook sterk wordt
nagedragen, is de rol die zij gespeeld hebben in de kredietcrisis.
Vooral de respondenten die de problemen van banken en verze-
keraars als volledig aanrekenbaar zien ('eigen schuld'), hebben
veel minder vertrouwen dan respondenten die de verantwoorde-
lijkheid elders leggen.

3. Belang en onbelang van keuzevrijheid

Een pensioenfonds is in Nederland sterk ingericht op het bieden van een standaardpakket met een gering aantal keuzemogelijkheden zoals het moment waarop mensen met pensioen willen gaan of de mogelijkheid om de uitbetaling van pensioenen meer flexibel te maken. Er gaan echter geluiden op om binnen het pensioenfonds meer keuzemogelijkheden te bieden. Een pensioenfonds dat dergelijke mogelijkheden biedt, wekt de suggestie dat het belang van de klant centraal staat. Wie het rapport dat ten grondslag ligt aan de pensioendialoog van staatssecretaris Klijnsma leest, krijgt dan ook de indruk dat die keuzevrijheid zeer gewenst is. Toch geeft maar een klein deel van de mensen aan dat ze daardoor meer vertrouwen in het pensioenfonds krijgen. Van de ondervraagde Nederlanders wil 60 procent kiezen met welk risico wordt belegd, 58 procent wil kiezen hoeveel premie maandelijks wordt betaald, en 45 procent wil de mogelijkheid hebben om uit de pensioenregeling te stappen en zelf over het pensioengeld te beschikken.

3.1 Hoe belangrijk is keuzevrijheid?

In dit stadium is de grote vraag in hoeverre we meer keuzevrijheid moeten inbouwen in het pensioenstelsel. Experts wijzen er al jaren op dat het Nederlands stelsel veel goede kenmerken bevat; sommige landen zien Nederland zelfs als gidsland. Door te veel keuzevrijheid in het pensioenstelsel te introduceren, zouden we het kind met het badwater kunnen weggooien. Aan de andere kant zou meer keuzevrijheid de betrokkenheid van mensen bij hun pensioen kunnen vergroten. Mensen worden immers mede-eigenaar van het probleem, en het zou het vertrouwen dat mensen hebben in hun uitvoerders positief kunnen beïnvloeden.

Een nadeel is dat keuzevrijheid op het terrein van pensioenen de nodige kennis en risicobereidheid vergt die slechts een klein percentage bezit. En wellicht nog belangrijker: keuzevrijheid biedt mensen de mogelijkheid zich te onttrekken aan de collectiviteit van een pensioenfonds.

In deze paragraaf willen wij het begrip keuzevrijheid tegen het licht houden en vooral bezien wie daar behoefte aan heeft. Een probleem bij het vragen naar keuzevrijheid is dat het begrip vrijheid een sterk positieve connotatie heeft. Wie naar vrijheid vraagt, kan derhalve naar verwachting al snel op veel steun rekenen. Vrijheid is een groot goed en moet altijd worden beschermd. Om te voorkomen dat te gemakkelijk een bias sluipt in de beoordeling van het belang van keuzevrijheid, hebben we ervoor gekozen om ook de mening te peilen van deelnemers die het belangrijk vinden dat ze geen keuze hebben omdat zaken op het niveau van het pensioenfonds worden geregeld. De keuzevrijheid wordt derhalve op een alternatieve wijze gepeild. Daarbij hebben we de volgende aanpak gevolgd (zie ook box 1).

De groep van respondenten is (aselect) opgesplitst in twee groepen. De ene groep is uitsluitend gevraagd zijn oordeel uit te spreken of ze voor verschillende onderdelen van het pensioencontract *keuzevrijheid* belangrijk vinden of niet. De andere groep werd de alternatieve vraag voorgelegd in hoeverre ze het belangrijk vinden dat er veel pensioenzaken *automatisch geregeld* worden door het pensioenfonds. Beide groepen moesten derhalve oordelen over in beginsel dezelfde onderdelen van het pensioencontract. Met dit verschil dat mensen onafhankelijk van elkaar de wenselijkheid van keuzevrijheid of het ontbreken van keuzevrijheid moesten beoordelen.² De exacte vraagstellingen

2 Zie de bijlage, tabel A3 voor de steekproefkarakteristieken van beide groepen.

Box 1: Vragen over keuzevrijheid versus het uitbesteden van keuzes aan een pensioenfonds

Keuzevrijheid

Als u nadenkt over uw pensioenfonds, hoe belangrijk vindt u het dat u de *vrijheid* moet hebben om te kiezen ten aanzien van de volgende zaken?

- Dat ik veel of weinig van mijn loon inleg (en dus spaar) voor mijn pensioen
- De mogelijkheid om een deel van het geld dat ik heb gespaard bij mijn pensioenfonds eerder op te nemen voor andere doelen dan pensioen
- Bij welk pensioenfonds ik me aansluit
- De samenstelling van mijn pensioenpakket (zoals oudedagspensioen, arbeidsongeschiktheidspensioen of nabestaandenpensioen)
- Met hoeveel risico mijn pensioengeld wordt belegd

Uitbesteden keuzes naar pensioenfonds

Als u nadenkt over uw pensioenfonds, hoe belangrijk vindt u het dat daar de volgende zaken voor u *automatisch* geregeld zijn?

- Hoeveel er van mijn loon wordt ingelegd (en dus gespaard) voor mijn pensioen
- Dat ik mijn opgespaarde pensioengeld niet voortijdig mag opnemen voor andere doelen dan pensioen
- Dat ik automatisch bij het pensioenfonds van mijn werkgever ben aangesloten
- Dat ik een standaard pensioenpakket heb (met daarin oudedagspensioen, arbeidsongeschiktheidspensioen of nabestaandenpensioen)
- Met hoeveel risico mijn pensioengeld wordt belegd

staan weergegeven in de onderstaande box. In beide gevallen konden respondenten kiezen uit vijf antwoordcategorieën (1 'zeer onbelangrijk', 2 'onbelangrijk', 3 'neutraal', 4 'belangrijk', 5 'zeer belangrijk').

De onderdelen van het pensioencontract hadden onder meer betrekking op de hoeveelheid loon die wordt ingelegd voor het pensioen, het risico waarmee wordt belegd, en de vraag of pensioengeld eerder voor andere doelen dan pensioen kan worden opgenomen. Ook werd gevraagd naar het belang van maatwerk in de keuze van het pensioenpakket. De resultaten voor het deel van

Tabel 4a: Mening van pensioendeelnemers over het belang van keuzevrijheid voor onderdelen van het pensioencontract^a

	(zeer) onbelangrijk	Neutraal	(zeer) belangrijk
Hoeveel van loon wordt ingelegd voor pensioen ^b	5	30	65
Opname pensioenvermogen	38	35	27
Aansluiting bij pensioenfonds	8	37	55
Samenstelling pensioenpakket	4	27	69
Risico waarmee pensioengeld wordt belegd	1	17	82

(a) De vragen die werden voorgelegd luidde voor de casus van keuzevrijheid: "Als u nadenkt over uw pensioenfonds, hoe belangrijk vindt u het dat u de *vrijheid* moet hebben om te kiezen ten aanzien van de volgende zaken?" Voor een volledige omschrijving van antwoordcategorieën zie Box 1;

(b) deze vraag is alleen voorgelegd aan deelnemers jonger dan 65 jaar.

de steekproef waarin gevraagd werd naar het belang van keuzevrijheid, staan weergegeven in tabel 4a.

Deze resultaten doen vermoeden dat keuzevrijheid een groot goed is. Dat is overduidelijk wanneer het om het risico gaat waarmee pensioengelden worden belegd. Het is echter ook redelijk duidelijk wanneer gevraagd wordt naar de samenstelling van het pensioenpakket en de vraag of er veel of weinig van het loon wordt ingelegd bij het pensioenfonds. De enige dissonant in het verhaal betreft de vrijheid om pensioengelden eerder op te nemen voor andere doelen dan pensioen (hoewel ook hier ruwweg een derde van de ondervraagden keuzevrijheid belangrijk vindt). Het is het enige aspect waar het percentage mensen dat keuzevrijheid onbelangrijk vindt, hoger is dan het percentage dat meer keuzevrijheid toejuicht (en 'belangrijk' vindt). Enige samenhang met het vertrouwen dat mensen in het eigen pensioenfonds of pensioenfondsen in het algemeen hebben, is nagenoeg afwezig of zeer beperkt (zie in de bijlage tabel A5). De waardering van

Tabel 4b: Mening van pensioendeelnemers over het belang dat zaken in pensioencontract automatisch geregeld worden door eigen pensioenfonds^a

	(zeer) onbelangrijk	Neutraal	(zeer) belangrijk
Hoeveel van loon wordt ingelegd voor pensioen ^b	5	15	80
Opnamebeperking pensioenvermogen	12	26	62
Aansluiting bij pensioenfonds	13	27	60
Samenstelling pensioenpakket	3	18	79
Risico waarmee pensioengeld wordt belegd	4	17	79

(a) De vragen die werden voorgelegd luidde voor de casus van de standaard-regeling "Als u nadenkt over uw pensioenfonds, hoe belangrijk vindt u het dat daar de volgende zaken voor u automatisch geregeld zijn?"; Voor een volledige omschrijving van antwoordcategorieën zie Box 1.

(b) deze vraag is alleen voorgelegd aan deelnemers jonger dan 65 jaar.

Bron: NIDI (2014), Pensioenvertrouwen

keuzevrijheid is daarmee niet in hoge mate geboren uit onvrede met het functioneren van het eigen pensioenfonds.

In tabel 4b presenteren we de gegevens van de steekproef die de alternatieve vraag kreeg voorgelegd. Hier werd dus niet gevraagd naar het belang van keuzevrijheid maar juist hoe belangrijk mensen vindt dat bepaalde pensioenzaken *automatisch* worden geregeld door het pensioenfonds. In beginsel zouden we verwachten dat de wens van keuzevrijheid zich ook zou reflecteren in een gering belang dat zou worden gehecht aan pensioenzaken die – buiten de deelnemer om – automatisch geregeld worden.

De cijfers in tabel 4b suggereren een sterke hang naar het uitbesteden van keuzes naar het eigen pensioenfonds en zijn in tegenspraak met de resultaten in tabel 6a. De bevinding dat 80 procent van de ondervraagden in deze steekproef aangeeft het

belangrijk te vinden dat de hoogte van de premiebetaling automatisch geregeld is kan moeilijk als een roep om meer keuzevrijheid worden opgevat. Hetzelfde geldt voor de antwoorden die betrekking hebben op de samenstelling van het pensioenpakket (79 procent vindt het belangrijk dat ze automatisch het standaardpakket krijgen) en het bepalen van het beleggingsrisico. Over het geheel van deze vragen lijkt de discrepantie tussen de antwoorden in de twee groepen het geringst ten aanzien van het eerder opnemen van opgespaarde pensioengelden. In de eerste steekproef geeft 27 procent aan keuzevrijheid belangrijk te vinden (en 38 procent onbelangrijk). In de tweede steekproef vindt 62 procent het belangrijk dat pensioengeld niet eerder kan worden opgenomen (12 procent vindt dit onbelangrijk). Wederom vermelden wij dat de samenhang met het vertrouwen dat men in het eigen pensioenfonds of pensioenfondsen in het algemeen heeft beperkt is (zoals opnamebeperking vermogen, aansluiting bij pensioenfonds of samenstelling pensioenpakket) of geheel afwezig (zoals het risico waarmee pensioengeld belegd wordt, zie verder tabel A5).

In bovenstaande resultaten toont de pensioendeelnemer zich op veel terreinen dubbelhartig: enerzijds vindt hij keuzevrijheid (zeer) belangrijk, maar hij vindt het eveneens van belang dat zaken door het pensioenfonds worden bepaald. Het is een verrassende uitkomst die om een verklaring vraagt. Een mogelijke verklaring zouden we kunnen zoeken in het verschil dat Sen (1988) heeft ontdekt: het onderscheid tussen de instrumentele en de intrinsieke waarde van vrijheid. De instrumentele waarde – hoe kan ik de beste allocatie van goederen kiezen zodat ik mijn doel, optimale welvaart, kan bereiken? – overheerst in de economische wetenschappen. Maar vrijheid kan ook een intrinsieke waarde bezitten: vrijheid is een doel op zich dat gewaar-

deerd wordt, maar niet noodzakelijk gebruikt hoeft te worden. In de Westerse wereld heeft men bijvoorbeeld de vrijheid om te emigreren, maar dat betekent nog niet dat men van dat recht gebruik moet maken. En het lijkt erop dat de vrijheid die in dit onderzoek gevraagd wordt eenzelfde dimensie aansnijdt. Mensen waarderen het wellicht dat ze in principe hun eigen pensioenbijdrage mogen bepalen of de mate van risico in het beleggingsbeleid, maar dat betekent nog niet dat ze deze vrijheid willen uitoefenen.

Een alternatieve verklaring voor de paradoxale cijfers kan gezocht worden in het inzicht uit 'behavioral economics'. Mensen zijn beperkt rationeel, bezitten een beperkte zelfbeheersing ('self control') en stellen moeilijke beslissingen uit. Thaler en Sunstein (2008) bouwen op grond van dit simpele inzicht voort en laten zien hoe overheidsbeleid hier op kan inspelen door te concentreren op 'biases' in gedrag en deze te corrigeren. Via hints, duwtjes of 'nudges' kan men als overheid of collectieve instantie het keuzeproces stimuleren ten bate van de burger. Het geheel vrijlaten van die keuze is echter vragen om moeilijkheden.

Hoewel Thaler en Sunstein dit een libertair-paternalistisch model noemen, ligt het gevaar altijd op de loer dat dit in ouderwets paternalisme ontaardt. De beleidsmaker is immers verworpen tot een keuze-architect die probeert mensen te sturen in de richting van optimale uitkomsten. Daarnaast moeten we niet veronachtzamen dat beslissers op een hoger niveau ten prooi kunnen vallen aan dezelfde beperkingen die burgers bezitten. In het geval van pensioenfondsen moet gewaakt worden voor het probleem dat bestuurders niet dezelfde beperkingen en 'biases' als de deelnemers tentoonspreiden (Van Dalen, Henkens, Koedijk, en Slager 2012).

3.2 Loslaten van de verplichte aansluiting pensioenfonds

Om een van de onderdelen uit tabellen 4a en 4b nader te onderzoeken kunnen we meer grip krijgen op de bovenstaande paradox. We bezien in deze paragraaf in welke mate pensioen-deelnemers echt uit hun pensioenfonds willen stappen en overstappen naar een andere uitvoerder. In de voorgaande paragraaf werd duidelijk dat het belang van de verplichte aansluiting bij het pensioenfonds van de werkgever (60 procent zegt dit belangrijk te vinden) niet valt te rijmen met het belang van een vrije keuze van een eigen pensioenuitvoerder (55 procent vindt dit belangrijk). Door een situatie te schetsen waarin de pensioen-deelnemer voor het blok wordt geplaatst om een echte keuze te maken, kunnen we beter zicht krijgen op wat die inschattingen waard zijn. De keuze voor een pensioenuitvoerder is in wezen ook een manier om het vertrouwen in het eigen pensioenfonds op indirecte wijze te toetsen. Het weglopen bij een pensioenfonds geeft in feite aan dat mensen hun vertrouwen hebben verloren. En blijven mensen bij het pensioenfonds, dan hebben ze nog steeds vertrouwen in de status quo.

Deze alternatieve meting van vertrouwen hebben we uitgevoerd door de respondenten wederom op aselechte wijze op te splitsten in twee groepen A en B. Groep A kreeg de volgende de vraag voorgelegd:

"Stel dat de overheid bij wet regelt dat u niet meer verplicht bent om bij het pensioenfonds van uw werkgever te sparen voor uw oude dag. En u mag dat bij ieder pensioenfonds van uw keuze doen en uw gespaarde vermogen overhevelen. Wat zou u in zo'n geval doen?"

Groep B kreeg een soortgelijke vraag voorgelegd met als extra optie niet alleen de overstap naar een ander pensioenfonds te

Tabel 5: Uitstapgedrag onder deelnemers aan pensioenfondsen (jonger dan 65 jaar) onder twee aselechte gekozen groepen (A en B) met verschillende keuzemogelijkheden

	Scenario uitstappen:	
	Binnen pensioensector	Buiten pensioensector
	Steekproef A	Steekproef B
	Overstappen	Overstappen
Blijven bij huidig pensioenfonds	76%	72%
Overstappen naar ander pensioenfonds	24%	11%
Uitstappen naar bank of verzekeraar	–	17%
Totaal	100%	100%
Omvang steekproef	482	514

Bron: NIDI (2014), Pensioenvertrouwen

kunnen maken maar ook bij een uitvoerder *buiten* de pensioensector zijn pensioencontract te kunnen plaatsen. Om het gedachte-experiment zuiver te houden, moesten de respondenten verbonden zijn aan een pensioenfonds en jonger zijn dan 65 jaar. De reden om de groep te beperken tot de werkende leeftijdsgroep heeft vooral te maken met het feit dat de pensioengerechtigde leeftijd van 65 jaar het moment markeert waarop pensioencontracten overgaan tot uitkering van ingelegde gelden. Op deze manier leren we ook hoe belangrijk de verplichtstelling om aangesloten te zijn bij het pensioenfonds van de werkgever is.

Tabel 5 laat zien dat ongeveer driekwart van de pensioendeelnemers (in groep A) het pensioenfonds trouw zegt te blijven als ze de keuze hebben om binnen de pensioensector van pensioenfonds te wisselen. In groep B die een breder palet voorgeschoteld kreeg, waarbij mensen ook de mogelijkheid kregen om

hun pensioengeld bij een bank of verzekeraar onder te brengen, is de belangstelling om uit te stappen met 28 procent iets groter. Wat opvalt in dit laatste experiment, is dat van de uitstappers het grootste deel *buiten* de pensioensector zijn heil zoekt.

Een vervolgvraag is natuurlijk wat het profiel van deze uitstappers is. Een belangrijke vraag in dit verband is of deelnemers die zouden willen uitstappen, vooral worden gedreven door een gebrek aan vertrouwen in hun pensioenfonds, of dat zij dit paren aan een relatief groot vertrouwen in banken en verzekeraars. Nadere regressieanalyse (zie bijlage tabel A6) laat zien hoe sterk vertrouwen doorwerkt in keuzen. Het vertrek bij het huidige pensioenfonds lijkt vooral geboren uit onvrede. In alle analyses hangt een gebrek aan vertrouwen samen met een sterkere uitstapgeneigdheid. Interessant is echter dat een sterkere uitstapgeneigdheid niet samengaat met een groter vertrouwen in alternatieve uitvoerders. Met andere woorden: mensen nemen een beslissing geboren uit onvrede waarbij ze zich niet vergewissen of de alternatieve partij – bank of verzekeraar – te vertrouwen is.³ Het gevaar van dergelijke keuzes is uiteraard dat teleurstellingen of foute keuzes op de loer liggen. Keuzevrijheid wordt vooral gezien als een vluchtroute of een afstraffingsmiddel geboren uit frustraties.

3 Men zou kunnen beweren dat directe vertrouwen en indirecte vertrouwen – uitstapgedrag – hetzelfde begrip meten en dat daarom het niet geoorloofd is om het directe vertrouwen op te nemen in het verklaringsmodel. Echter bij weglating van dit vertrouwen worden conclusies niet wezenlijk anders. Sterker nog, indien men overstapt buiten de pensioensector, dan heeft men een overduidelijke afkeer van verzekeraars en logischerwijs komt men dan bij banken terecht, waar men ook geen uitgesproken vertrouwen in heeft.

4. Conclusies en beleidsimplicaties

Wat zijn de implicaties van deze bevindingen voor het beleid van pensioenfondsen en de vormgeving van het toekomstig pensioenstelsel? Laat het allereerst duidelijk zijn deze implicaties een ander karakter bezitten dan de lessen en implicaties die pensioenexperts veelal schetsen omdat in dit rapport de deelnemers aan het woord gekomen zijn. De commissie-Goudswaard (2010) heeft bijvoorbeeld in haar rapport over de toekomst van het aanvullende pensioenstelsel gesteld dat het Nederlandse stelsel uniek is, maar dat de kosten van dit stelsel oplopen en het kwetsbaar is voor schokken. Het vertrouwen dat de pensioensector nu langzaam maar zeker weer aan het herwinnen is kan door dit soort structurele factoren ondergraven worden en het fragiele herstel in de knop breken. Voordat we de beleidsimplicaties doornemen, is het wel goed om allereerst de belangrijkste conclusies samen te vatten:

- Het vertrouwen in pensioenfondsen herstelt zich. Dit is een opmerkelijke conclusie omdat de pensioenfondssector de laatste tien, twintig jaar enorme schommelingen in financiële stabiliteit heeft meegemaakt. Menig pensioenfonds laat nu indexatie achterwege en sommigen hebben voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog gekort op pensioenrechten van zowel gepensioneerden als werknemers die nog hun pensioen opbouwen. Het korten gaat ten koste van vertrouwen: deelnemers verbonden aan een pensioenfonds dat in 2013 heeft gekort, hebben aanzienlijk minder vertrouwen dan zij die verbonden zijn aan fondsen waar niet gekort is.
- In de ogen van deelnemers zijn eerlijkheid en stabiliteit de belangrijkste kwaliteiten voor een pensioenfonds om hun

vertrouwen te winnen dan wel te behouden. De resultaten wijzen er ook op dat heldere communicatie en klantgerichtheid een positief effect hebben op het vertrouwen in pensioenfondsen.

- Het verschil in vertrouwen tussen pensioenfondsen en naaste concurrenten (banken en verzekeraars) is te groot om een werkelijke bedreiging te zijn: pensioenfondsen genieten veel meer vertrouwen dan banken en verzekeraars. Vooral op het punt van eerlijkheid en het centraal stellen van het belang van de klant leggen banken en verzekeraars het af tegen pensioenfondsen.
- Pensioendeelnemers hebben tegenstrijdige wensen: zowel keuzevrijheid als het uitbesteden van keuzes aan het pensioenfonds (en daarmee het ontbreken van keuzevrijheid) worden als (zeer) belangrijk gezien. Berichten over gewenste keuzevrijheid bij deelnemers moeten dan ook met de nodige scepsis worden gezien.
- Als deelnemers de vrijheid krijgen uit hun pensioenfonds te stappen, zegt ongeveer 1 op de 4 deelnemers dit te doen. Het uitstappen uit het pensioenfonds is echter vooral geboren uit onvrede en niet zozeer uit vertrouwen in alternatieve aanbieders. Met andere woorden: als keuzevrijheid wordt geboden op een van de belangrijkste elementen van het Nederlandse pensioenstelsel, valt het te betwijfelen of dit de ontevreden deelnemers helpt.

Als we het vertrouwen van deelnemers willen herwinnen, kunnen we een aantal beleidsimplicaties verbinden aan de bovenstaande conclusies:

1. Leidraad voor pensioenfondsbeleid: eerlijk en stabiel

De dilemma's die door vele pensioenexperts worden geschetst, hebben als gemeenschappelijke deler dat er onprettige boodschappen moeten worden verkocht. Het dilemma waar pensioenfondsen voor staan, is of zij het stelsel hervormen in een richting waarin meer risico genomen wordt, terwijl men weet dat het gros van de eigen deelnemers financieel ongeletterd is en onzekerheid zoveel mogelijk uit de weg wil gaan. Het huidige pensioenstelsel voortzetten en doen alsof de wereld niet vergrijst en verandert is niet het eerlijke verhaal en zal ook geen stabiele optie zijn. De tweede optie – het fors naar beneden stellen van de ambitie en een uitkeringsvoet van bijvoorbeeld 50 procent beloven – zal ongetwijfeld een stabiele oplossing bieden, maar ook veel ontevreden deelnemers. Zoals we in deze studie laten zien, hebben deelnemers die gekort worden minder vertrouwen dan deelnemers van een fonds waar deze maatregel achterwege blijft. Het zal er ongetwijfeld bij een deel van de bevolking toe leiden om extra pensioen in de derde pijler – volledig vrije besparingen – op te bouwen tegen relatief hoge kosten. Naar alle waarschijnlijkheid zal het eigen initiatief om een pensioen op te bouwen gering zijn omdat ofwel het pensioenbewustzijn laag is of de drang om plannen op te volgen laag is. De derde optie – aanvaarden dat de wereld onzeker is, maar vooral ook dat rendement en risico samengaan – lijkt de enige uitweg en uitzicht op een redelijk pensioeninkomen. Maar bij de laatste optie moeten mensen in het achterhoofd houden dat het instrument van de rede niet bepaald op veel succes kan bogen in het informeren of activeren van pensioendeelnemers.

2. *Hou pensioenvoorziening in 'publieke' handen*

Deze beleidsaanbeveling is vooral gebaseerd op het feit dat pensioenfondsen naar aard en inrichting veel meer vertrouwen genieten dan private alternatieve uitvoerders als banken of verzekeraars. Het traditionele Nederlandse aanvullend pensioen is gebaseerd op solidariteit, een pensioen gedefinieerd in uitkeringen ('defined benefit' ofwel DB) en een representatie van sociale partners die de stem van deelnemers vertegenwoordigen. De veranderingen die optreden, maken dat dit stelsel zichzelf opnieuw moet uitvinden. Er vindt een geleidelijke verschuiving plaats van het DB-systeem naar een CDC-systeem ('collective defined contribution'), de solidariteit gaat niet tot iedere prijs, de vakbonden vormen een beperkte afspiegeling van de werkende bevolking en de werkgevers trekken zich terug omdat ze niet langer het risico van bijstortingen willen lopen. Maar in de kern zijn dit zaken waar deelnemers impliciet dan wel expliciet aan hechten. En er valt ook veel voor te zeggen vanuit de hoek van 'behavioral economics', omdat het uiteraard niet alleen overheid en academici zijn die de beperkte rationaliteit van de mens hebben ontdekt, maar ook het bedrijfsleven weet hoe het spelen met de beperkingen en zwakheden van de mens een aardig 'business model' oplevert (zie ook Prast 2013). En intuïtief voelt de deelnemer heel goed aan dat het vertrouwen in een pensioenuitvoerder ook stoelt op de afwezigheid van een winstmotief. Uiteraard kan men de aanvullende pensioensector privatiseren, maar dit legt de verantwoordelijkheid bij de overheid om regels te ontwerpen voor eerlijke informatievoorziening en bij toezichthouders als de AFM die op de naleving van regelgeving moet toezien. De recente geschiedenis van pensioenprivatiseringen roept echter geen blijmoedig beeld op (Casey (2003))

3. *Bezie de wens van keuzevrijheid kritisch*

Het bevragen van keuzevrijheid is een fragiele kwestie. Het is wel beschouwd vragen naar de bekende weg. Wie wil er immers geen keuzevrijheid in een vrije samenleving? De valkuil van keuzevrijheid is dat het op een recht lijkt waar geen prijskaartje aan hangt. En in feite doet dat dilemma zich gelden voor twee soorten goederen of diensten: zoekgoederen en ervaringsgoederen (Nelson 1970). *Zoekgoederen* zijn eenvoudig te evalueren en te doorgronden voor consumenten. Maar kiezen kent in de praktijk wel degelijk een prijs: het kost tijd en moeite om het juiste goed te vinden dat tegemoet komt aan al je wensen en niet iedereen heeft tijd en geld om alle keuzemogelijkheden na te lopen en te evalueren (Schwartz 2000). En voor wie er echt voor het maken van keuzes gaat zitten en tot dagtaak verheft zou er achter kunnen komen dat de baten niet opwegen tegen de kosten. Op het terrein van pensioenen zou deze keuzestress zich voor kunnen doen als deelnemers zich bijvoorbeeld willen bemoeien met beleggen.

Maar belangrijker is wellicht dat het pensioenproduct een *ervaringsgoed* is: op het moment dat men een contract sluit, valt moeilijk te doorgronden wat de geboden kwaliteit is en pas op het moment dat men van het product gaat genieten – pensioening – komt men er achter wat die kwaliteit nu echt voorstelt en vallen keuzes niet meer te corrigeren. En de fouten en teleurstellingen die zich hier voordoen zijn op tal van andere plaatsen te boek gesteld (Benartzi en Thaler 2007; Kooreman en Prast 2010). De consequenties van keuzes vallen voor de meeste deelnemers eenvoudigweg niet te overzien. Het bieden van keuzevrijheid biedt in theorie het gedroomde maatwerk, in de praktijk zal het leiden tot ofwel uitstel van keuzes ofwel overmoed. De enige zinnige uitweg voor deelnemers die hun beperkingen kennen,

is om in hoge mate te leunen op de reputatie van pensioenaanbieders, en de keuzes rond pensioen uit te besteden aan instanties die mensen vertrouwen. Keuzevrijheid is een vloek voor de beperkt rationele deelnemer en een zegen voor hen die de last van keuzes wel kunnen dragen. Kortom: de gewenste keuzevrijheid op het terrein van pensioenen moet met de nodige terughoudendheid worden betracht.

5. Technische bijlagen

In deze bijlage worden een aantal analyses en statistieken gepresenteerd die ten grondslag liggen aan bepaalde conclusies in dit NEA-paper.

5.1 Verklaring vertrouwen in eigen pensioenfonds

Om op die vraag licht te werpen, is een klein model geschat waarbij de financiële gezondheid van een pensioenfonds is afgemeten aan de dekkingsgraad en om enigszins een profiel van de deelnemer te schetsen zijn leeftijd, geslacht, persoonlijk (netto) maandinkomen en opleiding gebruikt als verklarende factoren. Tabel A1 biedt de uitkomst van deze schatting en het blijkt dat vooral ouderen – in het bijzonder de 65-plussers –, hogere inkomensgroepen en hoog opgeleiden veel meer vertrouwen hebben in hun pensioenfonds dan jongeren, lage inkomensgroepen en laag opgeleiden.

5.2 Analyse onderliggende vertrouwensfactoren

In dit rapport is het vertrouwen in financiële instellingen uiteengegafd in zes dimensies. Wanneer we een analyse uitvoeren (zie tabel A2) naar de verklaring van het vertrouwen onder de pensioendeelnemers in deze drie financiële instellingen, kunnen we een beter idee krijgen in welke mate bovenstaande factoren van belang zijn voor het vertrouwen.⁴ De vertrouwensfactoren zijn daarbij opgesplitst in drie waarden: negatief, neutraal en positief, waarbij het neutrale oordeel als benchmark dient.

⁴ Vooraf is getoetst middels een vif-toets of multicollineariteit een probleem is bij opname van al deze variabelen. De opname van variabelen in continue vorm lieten tekenen van multicollineariteit zien. Echter door de variabelen in dummy-vorm op te nemen en een duidelijk onderscheid te maken tussen positieve en negatieve kanten per eigenschap is er geen noemenswaardige sprake meer van multicollineariteit.

Tabel A1: Verklaring vertrouwen van deelnemers in eigen pensioenfondsen, 2014

<i>Kenmerken:</i>	<i>Coëfficiënt</i>	<i>t-waarde</i>
Dekkingsgraad	0.05**	3.84
<i>Geslacht (man = referentie)</i>		
Vrouw	-0.03	0.25
<i>Leeftijd (15-34 = referentie)</i>		
35-44 jaar	0.14	0.80
45-54 jaar	0.19	1.17
55-64 jaar	0.91**	5.46
65 jaar en ouder	1.59**	11.43
<i>Netto maandinkomen persoonlijk (minder dan 1000 euro = referentie)</i>		
1000-1700 euro	0.39*	2.59
1700-2000 euro	0.46**	2.72
2000-2700 euro	0.97**	7.99
> 2700 euro	1.09**	5.00
<i>Opleiding (vmbo en lager = referentie)</i>		
Mbo/havo/vwo	0.27*	2.05
Hbo/wo	0.51**	4.47
Pseudo R ²		0.07

N = 1264 * p < 0.05; ** p < 0.01.

Geschat met ordered logit analyse, geclusterd naar pensioenfondsen.

5.3 Steekproefkarakteristieken van groepen die keuzevrijheid (A) dan wel uitbesteden keuze belangrijk vinden (B)

Het experiment om keuzevrijheid tegen het licht te houden, is uitgevoerd door de totale steekproef van deelnemers toe te wijzen op aselecte wijze aan een groep die de vraag over keuzevrijheid (A) krijgt voorgelegd, dan wel een groep die de vraag krijgt voorgelegd om het belang te bepalen van het uitbesteden van keuzes

Tabel A2: Onderliggende factoren vertrouwen van financiële instellingen onder pensioendeelnemers, 2014

Vertrouwen van pensioendeelnemers in:						
Kenmerken:	Pensioenfondsen		Banken		Verzekeraars	
	Coëf.	t-wrd.	Coëf.	t-wrd.	Coëf.	t-wrd.
<i>Stabiliteit (neutraal = ref)</i>						
Instabiel	-0.94**	6.46	-0.50**	3.82	-0.38**	2.84
Stabiel	0.85**	5.85	0.64**	4.76	0.66**	5.11
<i>Eerlijkheid (neutraal = ref)</i>						
Oneerlijk	-1.02**	5.49	-0.91**	6.81	-1.06**	8.15
Eerlijk	0.53**	3.59	0.68**	4.14	0.74**	4.44
<i>Deskundigheid (neutraal = ref)</i>						
Ondeskundig	-0.27	1.67	-0.58**	3.67	-0.42**	2.62
Deskundig	0.68**	5.12	0.23*	2.00	0.17	1.40
<i>Klantgericht (neutraal = ref)</i>						
Eigen belang centraal	-0.20	1.39	-0.01	0.07	-0.27	1.41
Belang klant centraal	0.48**	3.34	-0.02	0.10	0.13	0.73
<i>Communicatie (neutraal = ref)</i>						
Onduidelijk	0.13	0.93	-0.20	1.63	-0.10	0.79
Duidelijk	0.36*	2.56	0.30	1.78	0.15	0.84
<i>Maatschappelijk (neutraal = ref)</i>						
Geen oog voor maatschappij	-0.41*	2.52	-0.26*	2.04	-0.23	1.83
Wel oog voor maatschappij	-0.20	1.39	0.37*	2.05	0.58**	3.07
<i>Schuld crisis (geheel/deels overmacht = ref)</i>						
Eigen schuld	-0.26*	2.46	-0.55**	4.79	-0.74**	6.85
Controlefactoren	√		√		√	
Pseudo R ²	0.26		0.18		0.17	
N =	1736		1736		1734	

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$. Geschat met ordered logit analyse. Controlefactoren betreffen leeftijd, geslacht en persoonlijk netto maandinkomen.

Tabel A3: Verdeling van groepen naar een aantal sociaal-economische karakteristieken

	Groep A	Groep B
<i>Geslacht</i>		
Man	54.1	56.8
Vrouw	45.9	43.2
<i>Leeftijdsgroepen</i>		
15-34 jaar	14.6	14.1
35-44 jaar	23.2	25.7
45-54 jaar	13.7	14.7
55-64 jaar	21.8	17.8
65 jaar en ouder	26.7	27.6
<i>Onderwijs</i>		
Basisonderwijs	2.5	2.9
Vmbo	21.4	19.4
Havo/vwo	9.4	11.5
Mbo	18.8	18.9
Hbo	31.6	28.7
Wo	16.3	18.6

aan het eigen pensioenfonds. Hierboven staan de steekproefstatistieken zodat men kan zien dat hoe de aselechte steekproef uitpakt. Beide groepen zijn *grosso modo* gelijk in termen van geslacht, leeftijd en opleiding.

Om vast te stellen of er een duidelijk verband bestaat tussen vertrouwen in pensioenfondsen en het eigen pensioenfonds en het belang dat men hecht aan keuzevrijheid of het uitbesteden van keuzes, is tabel A4 berekend waarin de correlaties tussen de verschillende variabelen staan opgesomd. Daaruit blijkt dat het verband met keuzevrijheid beperkt is. Men kan op z'n hoogst zeggen dat deelnemers die vertrouwen hebben in hun pensi-

Tabel A4: Correlatie tussen keuzevrijheid/uitbesteden keuzes en vertrouwen in pensioenfondsen, pensioenfondsen algemeen, en overheid

	Groep A–keuzevrijheid		Groep B–uitbesteden keuzes	
	Vertrouwen in:		Vertrouwen in:	
	Eigen pen- sioenfondsen	Pensioen- fondsen algemeen	Eigen pen- sioenfondsen	Pensioen- fondsen algemeen
Hoeveel van loon wordt ingelegd voor pensioen	-0.10*	-0.10**	0.12**	0.08*
Opnamebeperking pensioenvermogen	-0.15*	-0.19**	0.18**	0.17**
Aansluiting bij pensioenfondsen	-0.03	0.01	0.26**	0.20**
Samenstelling pensioenpakket	0.06	0.06	0.25*	0.18**
Risico waarmee pensioengeld wordt belegd	-0.04	-0.04	0.02	0.03

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

oenfonds, meer geneigd zijn om keuzes rond het pensioen uit te besteden dan deelnemers die geen of weinig vertrouwen hebben.

5.4 Verklaring uitstapgedrag pensioenfondsen

Om een van de onderdelen uit tabellen 4a en 4b nader te onderzoeken, kunnen we meer grip krijgen op de paradox dat mensen zowel keuzevrijheid als het uitbesteden van keuzes aan het eigen pensioenfonds belangrijk vinden. We bezien in deze bijlage in welke mate pensioendeelnemers echt uit hun pensioenfonds willen stappen en overstappen naar een andere uitvoerder. In tabel A5 is een model geschat dat de kans schat of men uitstapt of niet voor de twee groepen A en B. In het geval van groep B is de kans iets ingewikkelder omdat men of naar een ander pensioenfonds of naar een bank/verzekeraar kan overstappen.

Tabel A5: Verklaring uitstappen en overstappen pensioenfondsen onder pensioendeelnemers, 2014

Kenmerken	Groep A: kans op Overstappen naar ander pensioenfondsen		Groep B: kans op Overstappen naar ander pensioenfondsen		Overstappen naar bank/ verzekeraar	
	Coeff.	t-waarde	Coeff.	t-waarde	Coeff.	t-waarde
Vertrouwen in eigen pensioenfondsen	-1.02**	7.03	-1.17**	5.40	-1.42**	7.53
Vertrouwen in banken	-	-	0.15	0.60	0.27	1.24
Vertrouwen in verzekeraars	-	-	0.00	0.01	-0.15	0.24
Financiële kennis	0.08	0.63	0.30	1.74	0.28	1.89
Planningsdefaitisme ^a	-0.31*	2.42	0.03	0.15	-0.29*	1.94
Beperkte horizon ^b	-0.03	0.27	-0.10	0.63	-0.24	1.64
Risicobereidheid ^c	0.13*	2.03	0.15*	2.30	0.27*	2.55
Constante	2.65**	2.65	0.46	0.32	2.74**	2.33
Controlefactoren*	✓		✓		✓	
Pseudo R ²	0.15		0.16			
N	480		508			

- (a) Planningsdefaitisme heeft betrekking op de vraag of men de stelling "De verre toekomst is te onzeker om te plannen" onderschrijft met 1 = helemaal mee eens tot 5 = helemaal mee eens.
- (b) Beperkte horizon heeft betrekking op de vraag of men de stelling "Ik leef min of meer van dag tot dag" onderschrijft met 1 = helemaal mee eens tot 5 = helemaal mee eens.
- (c) De risicobereidheid is een zelfgerapporteerde risicomaatstaf op een schaal van 1 = helemaal niet bereid risico's te nemen, tot 10 = zeer bereid om risico's te nemen. De vraag luidde "Hoe ziet u uzelf: bent u over het algemeen iemand die bereid is om risico's te nemen of probeert u risico's juist te vermijden?"

Geschat met respectievelijk logit (binnen pensioensector) en multinomiale logit-analyse. (buiten pensioensector). Schattingen zijn gecontroleerd voor leeftijd, geslacht en opleiding.

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

Literatuur

- Ambachtsheer, Keith P. 2011. *Pension revolution: a solution to the pensions crisis*, vol. 388: John Wiley & Sons.
- Benartzi, Shlomo en Richard H Thaler. 2007. "Heuristics and biases in retirement savings behavior." *The journal of economic perspectives*:81-104.
- Casey, Bernard H. 2003. "Why people don't choose private pensions: the impact of contagion." *Eur. J. Soc. Sec.* 5:305.
- Commissie Goudswaard. 2010. *Een sterke tweede pijler, Naar een toekomstbestendig stelsel van aanvullende pensioenen*, Den Haag.
- Dalen, Hendrik P.van, Kene Henkens, Kees Koedijk, en Alfred Slager. 2012. "Decision making by pension fund trustees in the face of demographic and economic shocks: a vignette study." *Journal of Pension Economics & Finance* 11:183-201.
- Dalen van, Hendrik P. en Kene Henkens. 2005. "Wie vertrouwt de werknemer zijn pensioengeld toe?" *Economisch Statistische Berichten* 90:58-60.
- . 2011. "Hoe herwinnen pensioenfondsen, banken en verzekeraars het vertrouwen?" *Me Judice* 30.
- Ewijk, Casper van, en Coen Teulings. 2011. "Nieuw pensioencontract onvermijdelijk." *CPB Policy Brief*.
- Hyde, Mark, John Dixon, en Glenn Drover. 2007. "Assessing the capacity of pension institutions to build and sustain trust: a multidimensional conceptual framework." *Journal of Social Policy* 36:457-475.
- Kooreman, Peter en Henriëtte Prast. 2010. "What does behavioral economics mean for policy? Challenges to savings and health policies in the Netherlands." *De Economist* 158:101-122.
- Ministerie van SZW. 2013. "Beleidsdoorlichting Pensioenbeleid." Artikel 8 begroting Ministerie van SZW, Den Haag.
- Nelson, Phillip. 1970. "Information and consumer behavior." *Journal of Political Economy*:311-329.
- Pirson, Michael en Deepak Malhotra. 2008. *Unconventional insights for managing stakeholder trust*: Harvard Business School.
- Prast, Henriëtte, 2013, Rationeel beleid voor irrationele mensen, NEA paper no. 48, Netspar, Tilburg.
- Raaij, W.Fred van. 2009. "Hoe krijgt de financiële sector het vertrouwen weer terug?" *Me Judice*.14 mei 2009.
- Schwartz, Barry. 2000. "Self-determination: The tyranny of freedom." *American psychologist* 55:79.
- Sen, Amartya. 1988. "Freedom of choice: concept and content." *European Economic Review* 32:269-294.
- Thaler, Richard H en Cass R Sunstein. 2008. *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*: Yale University Press.

OVERZICHT UITGAVEN IN DE NEA PAPER SERIE

- 1 Een 10 voor governance (2007)
Lans Bovenberg en René Maatman
- 2 Blinde vlekken van de denkers en doeners in de pensioensector (2007)
Kees Koedijk, Alfred Slager en Harry van Dalen
- 3 Efficiëntie en continuïteit in pensioenen: het FTK nader bezien (2007)
Casper van Ewijk en Coen Teulings
- 4 Jongeren met pensioen: Inter-generationale solidariteit anno 21e eeuw (2007)
Mei Li Vos en Martin Pikaart
- 5 Marktwerving in de pensioensector? (2007)
Jan Boone en Eric van Damme
- 6 Modernisering van het uitvoeringsmodel voor pensioenregelingen en marktwerving (2007)
Arnoud Boot
- 7 Differentiatie naar jong en oud in collectieve pensioenen: een verkenning (2008)
Roderick Molenaar en Eduard Ponds
- 8 Maatwerk in Nederlandse pensioenproducten (2008)
Theo Nijman en Alwin Oerlemans
- 9 Je huis of je leven? Eigen betalingen voor woon- en welzijnsvoorzieningen voor ouderen en optimalisatie van de pensioenportfolio (2008)
Lou Spoor
- 10 Individuele pensioenoplossingen: doel, vormgeving en een illustratie (2008)
Zvi Bodie, Henriëtte Prast en Jan Snippe
- 11 Hoe kunnen we onze risico's efficiënt delen? Principes voor optimale sociale zekerheid en pensioenvoorziening (2008)
Coen Teulings
- 12 Fiduciair management: panacee voor pensioenfondsen? (2008)
Jan Bertus Molenkamp
- 13 Naar een solide en solidair stelsel (2008)
Peter Gortzak
- 14 Het Nederlandse pensioenstelsel: weerbaar en wendbaar (2008)
Gerard Verheij
- 15 Het managen van lange- en korte termijn risico's (2009)
Guus Boender, Sacha van Hoogdalem, Jitske van Londen
- 16 Naar een reëel kader voor pensioenfondsen (2009)
Casper van Ewijk, Pascal Janssen, Niels Kortleve, Ed Westerhout), met medewerking van Arie ten Cate
- 17 Kredietcrisis en Pensioenen: Modellen (2009)
Guus Boender
- 18 Kredietcrisis en pensioenen: structurele lessen en korte termijn beleid (2009)
Lans Bovenberg en Theo Nijman
- 19 Naar een flexibele pensioenregeling voor ZZP'ers (2009)
Frank de Jong
- 20 Ringfencing van pensioenvermogens (2009)
René Maatman en Sander Steneker
- 21 Inflation Risk and the Inflation Risk Premium (2009)
Geert Bekaert

- 22 TIPS for Holland (2009)
Zvi Bodie
- 23 Langer doorwerken en flexibel pensioen (2009)
Jolande Sap, Joop Schippers en Jan Nijssen
- 24 Zelfstandigen zonder pensioen (2009) Fieke van der Lecq en Alwin Oerlemans
- 25 "De API is een no-brainer" (2009)
Jacqueline Lommen
- 26 De pensioenagenda 2009–2010 (2009)
Benne van Popta
- 27 Consumenten aan het roer. Strategische toekomstvisies voor de Nederlandse pensioensector (2010)
Niels Kortleve en Alfred Slager
- 28 Het pensioen van de zzp'er fiscaal-juridisch bezien: wie is er aan zet? (2010)
Gerry J.B. Dietvorst
- 29 Normen voor de pensioen-aansprakenstatistiek (2010)
Elisabeth Eenkhoorn en Gerrit Zijlmans
- 30 Over de wenselijkheid van de uitgifte van geïndexeerde schuld door de Nederlandse overheid (2010)
Casper van Ewijk en Roel Beetsma
- 31 Van arbeidsverhouding naar verhouding tot de arbeid? De doorgroei van de zzp'er (2010)
Ad Nagelkerke, Willem Plessen en Ton Wilthagen
- 32 Leidt uitvoering door concurrerende zorgverzekeraars tot een doelmatige en financieel houdbare AWBZ? (2010)
Erik Schut en Wynand van de Ven
- 33 Herziening Financieel Toetsingskader (2010)
Frank de Jong en Antoon Pelsner
- 34 Decumulatie van pensioenrechten (2010)
Gerry Dietvorst, Carel Hooghiemstra, Theo Nijman & Alwin Oerlemans
- 35 Van toezegging naar ambitie – Een betaalbaar reëel pensioen dat eerlijk is over de risico's en aanpasbaar voor exogene ontwikkelingen (2010)
Dick Boeijen, Niels Kortleve en Jan Tamerus
- 36 Now is the time. Overstap naar degressieve pensioenopbouw nu wenselijk en mogelijk (2010)
Lans Bovenberg en Bart Boon
- 37 Het Pensioenlabel als basis voor toezicht (2010)
Agnes Joseph en Dirk de Jong
- 38 De gouden standaard bij beleidsvoorbereiding (2011)
Peter Kooreman en Jan Potters
- 39 Risicoprofielmeting voor beleggingspensioenen (2011)
Benedict Dellaert en Marc Turlings
- 40 Naar een dynamische toekomstvoorziening. Integratie van werk, pensioen, zorg en wonen over de levensloop (2011)
Lans Bovenberg, Wouter Koelewijn en Niels Kortleve
- 41 Duurzame pensioenen from scratch (2011)
Gert Bos en Martin Pikaart
- 42 Marktoplossingen voor langlevensrisico (2011)
Sylvain de Crom, Anne de Kreuk, Ronald van Dijk, Michel Vellekoop en Niels Vermeijden
- 43 Het gebruik van ALM-modellen (2011)
Guus Boender, Bas Bosma en Lans Bovenberg

- 44 Het pensioenfonds van de toekomst: risicodeling en keuzevrijheid (2011)
Jan Bonenkamp, Lex Meijdam, Eduard Ponds en Ed Westerhout
- 45 Hoe reëel is reëel? (2012)
Ronald Mahieu en Alexander de Roode
- 46 Toezicht door DNB op de toepassing van de prudent person-regel in relatie tot het nieuwe pensioencontract (2012)
Jacqueline van Leeuwen
- 47 Naar een duurzaam financieringsmodel voor hypotheeken (2012)
Lans Bovenberg
- 48 Rationeel beleid voor irrationele mensen (2013)
Henriëtte Prast
- 49 Pensioenorganisaties en communicatiewetgeving (2013)
Louise Nell en Leo Lentz
- 50 Langdurige tijdelijke arbeidsrelaties als stimulans voor een hogere participatie van ouderen op de arbeidsmarkt (2013)
Frank Cörvers
- 51 Mijn pensioen staat als een huis (2013)
Marc de Graaf en Jan Rouwendal
- 52 Waarom mensen de pensioenvoorbereiding uitstellen en wat daar tegen te doen is (2014)
Job Krijnen, Seger Breugelmans en Marcel Zeelenberg
- 53 Sociale interacties van invloed op de arbeidsparticipatie van ouderen (2014)
Maarten van Rooij, Niels Vermeer en Daniel van Vuuren
- 54 Gaan 50-plussers meer investeren in hun scholing? (2014)
Didier Fouarge en Andries de Grip
- 55 Innovaties in wonen, arbeid, pensioen en de rol van pensioenfondsen (2014)
Kees Koedijk en Alfred Slager
- 56 Persoonlijke pensioenrekeningen met risicodeling (2014)
Lans Bovenberg en Theo Nijman
- 57 Een pensioenregeling voor zelfstandigen: de voor- en nadelen van een opt-in (2014)
Mauro Mastrogiacomio, Rik Dillingh en Klaas Bangma
- 58 De dubbelhartige pensioen-deelnemer. Over vertrouwen, keuzevrijheid en keuzes in pensioenopbouw (2015)
Harry van Dalen en Kène Henkens

De dubbelhartige pensioendeelnemer

In deze bijdrage nemen Harry van Dalen en Kène Henkens (beiden NIDI-KNAW) twee zaken onder de loep. Allereerst wordt gezien hoe het staat met het pensioenvertrouwen, hoe zich dat over de afgelopen jaren heeft ontwikkeld en wat dat vertrouwen bepaalt. Vervolgens wordt gezien in welke mate keuzevrijheid in pensioenzaken op het niveau van de pensioendeelnemer enig soelaas biedt in het verstevigen van het vertrouwen in het pensioenstelsel en het eigen pensioenfonds in het bijzonder. De beantwoording van deze vragen geschiedt aan de hand van een enquête die door het NIDI is ontwikkeld.